W. Wertheim

Doopceel van de dichter van de vloekzang. Drie telgen van het geslacht Roorda van Eysinga.
(Met 3 portretten)

In: Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 116 (1960), no: 4, Leiden, 437-480

This PDF-file was downloaded from <http://www.kitlv-journals.nl>

DOOPCEEL VAN DE DICHTER VAN DE VLOEKZANG

DRIE TELGEN VAN HET GESLACHT

ROORDA VAN EYSINGA *

1. *Dominee Wawelaar's verloren zoon.*

In de Inleiding tot zijn belangrijke studie over Diponegoro, *Onrust op Java*, spreekt wijlen S. van Praag op schampere toon over de geringe aandacht in de Nederlandse litteratuur voor de figuur van de grote opstandeling. „Dat het pigmeeëngebroed, dat destijds den Hollandschen Helikon bevolkte, hem negeerde, mag geen verwondering baren, ja, is zelfs als een geluk te beschouwen. Want wat ter wereld zou ons oor opgevangen hebben indien de dichter P. P. Roorda van Eysinga (niet te verwarren met Multatuli's wakkeren paladijn Sicco Roorda van Eysinga) hem, Dipanegara, nu eens wel had bewierookt in zijn *Nederlands Roem in Oost-Indië in acht zangen* (1831)”. Volgt een staaltje poezij, dat op het reciteeravondje bij de familie Stastok grote indruk moet hebben gemaakt, en dat opgedragen werd „aan Zijne Excellentie Hendrik Merkus de Kock, Luitenant-Gouverneur over Ned.-Indië, Luitenant-Generaal, grootkruis der Mil. Willemsoorde, als een gering blijk van erkenning”.

Met een zekere scepsis nam ik daarom ter hand een mij door een boekhandel op zicht gezonden vierdelig werk, met de negentiende-eeuwse omslachtige titel: *Verschillende reizen en lotgevallen van S. Roorda van Eysinga, in leven predikant en schoolopziener te Batavia, lid van het Bataviaasch Genootschap, Secretaris van het Hoofdbestuur van het Bijbelgenootschap in Nederlandsch-Indië, en visitator der kerken van Makassar en Moluksche Eilanden. Uitgegeven door deszelfs zoon P. P. Roorda van Eysinga, voormaals belast met het Departement van Inlandsche Zaken op Java, thans, als Secretaris der*

* De portretten van ds. Sytze en dr. P. P. Roorda van Eysinga werden te mijner beschikking gesteld door de vriendelijke tussenkomst van Mevrouw Chr. Roorda van Eysinga geb. Vonk en de Heer P. Spigt, beiden te Amsterdam.

Residentie Bantam, met verlof in Nederland,¹ verschenen te Amsterdam, 1830—32. Maar al spoedig werd mijn belangstelling gewekt. Deel I en een stuk van deel II blijken reisbeschrijvingen in briefvorm te bevatten van de predikant op leeftijd. Hoewel deze uit zijn dagboeken en brieven te voorschijn treedt als een tamelijk conventionele persoonlijkheid, en de wijze waarop hij over zijn belevenissen vertelt gezapig en vaak omslachtig is, bleken de gebeurtenissen en toestanden, die hij beschreef, onze aandacht waard. De volgende delen zijn van de hand van de zoon, en dragen een ander karakter: naast fragmenten in dagboekvorm, bevatten zij volkenkundige verhandelingen over Indië. Als beeld van de tijd, waarin de twee Roorda's leefden en van de Indische samenleving uit die jaren bleken de vier delen in ieder geval boeiende lectuur.

Eind 1818 was de dominee met zijn in Amsterdam geboren vrouw, Eijda Catharina Piers, en drie jongere dochters (zijn oudere kinderen, een daarvan reeds getrouwd, bleven in het land), uit Westzaan naar Indië vertrokken. Ondanks het zware afscheid en het vooruitzicht van een in die jaren nog gevaarlijke en avontuurlijke reis, weet dominee, blijkens zijn dagboek, van de reis te genieten. „Wij eten nog alle dagen versch ossenvleesch, dat reeds uit het *Nieuwe Diep* is medegenomen, en eenvoudig, aan een touw, in de opene lucht gehangen, zonder zout zeer goed blijft. Wij hebben er eene aangename soep, biefstuk en gebraad aan. De varkens logeren onder de groote boot of barkas, welke op het dek staat, en deze studenten wandelen wel eens langs de waring. Het hanengekraai kondigt den morgenstond aan, en de ganzen en eenden weten zeer wel hunnen honger aan den pluimgraaf te kennen te geven”.² Met Kerstmis preekt hij niet: „zie ik, dat het met geen uitzigt op eenig nut geschieden kan, dan laat ik het liever geheel na, want heilige dingen moeten heilig behandeld worden. De Luthersche predikant, die de vorige reis met dit schip gedaan heeft, moest met de tweede leerrede, wegen het spotten, zijne arbeid reeds eindigen”.³

Met Nieuwjaarsdag schrijft Sytze: „Onder de soldaten zijn er thans drie ziek, waarvan een mij gisteren bij zich verzocht; maar de man was verdwaald, met mij voor een' Roomschen priester te houden. Ik moest dus weigeren, om van hem de biecht af te nemen, en het verlangde sakrament te geven. Het was mij ook geen raadsel, wat hij

¹ Hieronder aangehaald als *Reizen*.

² *Reizen*, I, p. 16.

³ *Idem*, I, p. 11/12.

zoude klappen, daar zijne ongesteldheid alleen een walgelijk gevolg van zijn ontuchtig leven was. En dit verbeeldt men zich dwaaselijk in een enkel oogenblik, door eene bloote plegtigheid, te kunnen vergoeden.”⁴ Wel heeft dominee medelijden met het gezin van een gewermaker, die een zwangere vrouw heeft, welke bovendien bestendig ziek is. „Men had die lieden aan wal wijs gemaakt, dat zij eene vrije hut, met bedden, en de tafel in de kajuit met ons zouden hebben. Dus hebben zij alles op het land verkocht, moeten in een ellendig verblijf, nabij de soldaten, op zeildoek slapen, en daar den gewonen scheepskost eten.” Natuurlijk kunnen de prominenten aan boord de tafel niet met hen delen, maar „het is ons een wezenlijk genoegen, dat wij nog iets voor haar ter verkwikking hebben, hetgene altijd met dankbaarheid wordt aangenomen.” „Twee van hare kinderen komen veel in de kajuit, om wat versnaperingen, en een van die knapen is een vriendelijk gastje, die zeer beleefd is, en wel weet, hoe zich te gedragen, om de harten te stelen.”

Het gezin van de gewermaker zal het op reis niet erg plezierig hebben gehad, in tegenstelling met het domineesgezin. Staat dominee iets tegen van onreinheid of in de bediening, dan zegt hij tegen de hofmeester, die hem meer aan een hofnar doet denken: „Wat zijn wij hier beter, wat worden wij beter bediend, dan beneden in de kerk, of bij de matrozen en de soldaten tusschendecks, en dat hebben wij aan onzen hofmeester te danken.” Dat middel heeft altijd een goede uitwerking. De man is verguld, wil zijne eer handhaven, ziet om naar hetgeen aan de volmaaktheid nog mogt ontbreken, en voldoet, zonder aanwijzing aan mijn verlangen.”⁵ Deze methode helpt beter, dan vloeken, verdoemen, razen en tieren. „Niemand wordt beter gediend, dan ik; want men doet het met liefde, en het kost mij de minste moeite, geene zondige althans.” Ei, ei dominee, bedreef hij, die: „Ben ik mijns broeders hoeder” sprak, dan geen zonde?

Domineesvrouw klaagt over een ondragelijke stank in de kerk, „alwaar de toegang tot onze hut is. De derde stuurman verklaarde haar, dat het van het vleesch kwam, waarvan het volk eten moet, hetwelk reeds vijf jaren oud en zoo zout is, dat het kleinste stukje eenen ondragelijken dorst veroorzaakt”. Maar, zegt dominee, „ik kan over de gegrondheid der beschuldiging niet oordeelen, daar ik het vleesch niet gezien heb.” Het vlees was overigens te bezichtigen op

⁴ *Reizen*, I, p. 18.

⁵ *Idem*, I, p. 21.

dezelfde boot, waarop dominee een reis van vele maanden maakte. Als de soldaten het voer niet meer willen slikken, en de pekeltzoute zuurkool over boord hebben geworpen, beklagt dominee zich enkel, dat de ondergeschiktheid geheel ophoudt. Evenmin als Droogstoppel houdt hij van ontevreden mensen. Maar als de klachten gegrond zijn, smart hem „de baatzucht, welke ten koste van de gezondheid van anderen woekert, voor het geweten van onzen kapitein, welke verantwoord moet al de gevolgen hieruit voortvloeiende”.

Als de soldaten de tijd wat proberen te korten, is het ook niet goed: „... op dit oogenblik dansen de overige soldaten voor de viool. — Welk een wonderlijke zondag ! Welk een los en onaangenaam gedrag is dit voor ons, op den rustdag der Christenen !

Onze officieren voeren ook niets uit, als ijdelheid; dreunen laffe en ellendige deuntjes op, spelen dikwijls den geheelen dag kaart, en, daar zij in niets nuttigs smaak vinden, en geen boek in handen nemen, dooden zij den kostelijken tijd op eene strafbare wijze.”⁶

Onder de onaangenaamheden der reis behoort ten slotte „de weinige verkleefdheid van onze officieren aan den koning, aan wien zij hunne bevordering, gratificatie, voedsel en de scheepsvracht te danken hebben,” en ook „de heer H... , die zijne wereld zoo wel verstaat, en wiens gezelschap ons zoo veel waard is”, beklagt zich over Z.M., en bezit „geene gehechtheid aan het Hollandsche bestuur.”

Zo ver was ik met de lectuur gevorderd, toen ik de onbedwingbare lust voelde opkomen — een hebbelijkheid, die ik sinds de jaren, dat ik Karl May en Jules Verne verslond nooit heb kunnen afleren — om vooruit te kijken „hoe het zou aflopen.”

Het liep natuurlijk slecht af. Onze wereld kent geen happy endings. Philippus Pieter, kort na zijn vader in Indië gearriveerd, beschrijft in zijn *Reizen* het lot dat zijn vader trof, na de aankomst van Commisaris-Generaal Du Bus de Ghisignies, aangesteld als bezuinigingsdictator, in het jaar 1826 op Indische bodem.

„De gezondheid van mijnen vader was inmiddels zeer ondermijnd, en zijn eerwaarde diende een request in, ter beking van verlof naar *Nederland*. In plaats van hierop een gunstig antwoord te ontvangen, werd zijn eerwaarde in zijne verwachtingen dienaangaande telkens te leur gesteld, en ontving eindelijk zijn ontslag als predikant. Deze zoo vreemde als onbillijke maatregel verwekte algemeen misnoegen, en de

⁶ *Reizen*, I, p. 45.

commissaris-generaal trok dan dat besluit weder in. Mijn vader leed naar ziel en ligchaam; in *Europa* had hij drie en twintig en in *Indië* tien jaren gediend en zeer veel voor het Christendom verrigt, en kon niet eens een gunstig verlot bekomen, dat wel aan jonge ambtenaren werd verleend; inderdaad zijn toestand werd hoogst onaangenaam, te meer daar hij wist, dat Z.M. de koning voordeelige bepalingen omtrent de Christenleeraren in *Indië* had verordend. Zijne krachten werden meer en meer uitgeput, en hij schreef naar *Nederland* over zijn toestand en mogt daarop een zeer voldoende antwoord ontvangen, zoodat hij dan ook weldra de terugreis mogt aannemen, doch reeds dermate in krachten verzwakt en uitgeput was, dat hij, helaas! den vaderlandschen bodem niet mogt betreden, en op het eiland *St. Helena* het tijdelijke met het eeuwige verwisselde, en zijn stof aldaar aan den schoot der aarde werd toevertrouwd!

Als zoon van den overledene zou men mij als partijdig kunnen beschouwen, dus laat ik de beoordeeling aan anderen over, hoedanig de maatregelen van den commissaris-generaal moeten worden beschouwd, die mijnen vader in zijn plan, om spoedig verlot te bekomen, dwarsboomden.

Hoezeer het mij genoegelijk was mijnen vader op *Batavia* dikwerf te zien, was het echter zeer grievend voor mij zijne kwellingen te aanschouwen, die door zielsverdriet werden veroorzaakt, dat uit gezegde maatregelen ontstond.”⁷

Bij het lezen van dit droevig einde kreeg ik een wonderlijke schok van herkenning. Waar had ik dit verhaal meer gelezen? Daar had ik het! Dit verhaal komt, met enkele afwijkingen, voor in de biografie van Sicco Roorda door Paul van 't Veer, en wordt daar verteld als betrekking hebbend op Sicco's vader.⁸ Maar zou dit moeten betekenen, dat deze egocentrische kwezel, met zijn gevoel voor rang en stand, met zijn ontzag voor bestuur en koningschap, de vader was van de ketter en rebel Sicco, dichter van de Vloekzang van Sentot, in 1864 verbannen uit Nederlands-Indië „in het belang der openbare rust en orde”, vriend en medestander van Multatuli en Domela Nieuwenhuis, schrijver van het schotschrift *Uit het leven van Koning Gorilla*, dat nog steeds

⁷ *Reizen*, IV, p. 38/40.

⁸ Paul van 't Veer, *Geen blad voor de mond. Vijf radicalen uit de negentiende eeuw*, Amsterdam, 1958, p. 149/150. Waarschijnlijk heeft Van 't Veer het weer grotendeels ontleend aan Sicco's brochure *De „liberalen” en mijne verbanning*, Amsterdam, 1865, p. 73.

in onze openbare bibliotheken enkel „voor studiedoeleinden” wordt uitgeleend? Welk een wonderlijke speling der natuur!

Nog sterker werd mijn belangstelling gewekt bij het lezen van de volgende karaktertekening van de opstandeling uit de Java-oorlog Bassa Prawiro Dirdjo, bijgenaamd Sentot, geschreven door Philippus Pieter Roorda van Eysinga, dezelfde die door S. van Praag zozeer verguisd werd, en die zich nu als een oudere broer van Sicco ontpopt: „In dapperheid evenaarde hij de grootste helden, en is geheel overdekt met wonden. Wanneer hij onze ruitery niet meer kon ontgaan, stortte hij zich van zijn paard, wierp zich onder gesneuvelden ter aarde, en redde op die wijze verscheidene malen zijn leven.

Sentot is zeer schrander, bezit eene buitengewone levendigheid, en begrijpt alles ten spoedigste. Hij is klein, doch zeer sterk van ligchaam, is aangenaam in den omgang en geniet in het algemeen de achting der Nederlandsch-Indische officieren.”⁹

Zou deze lof op de historische Sentot van de hand van de oudere broer mede van invloed zijn geweest op de keuze door de jongere broer van zijn nom de plume?

Maar dit gunstige oordeel van de trouwe ambtenaar Philippus Pieter werd ook ten dele beïnvloed door het feit, dat Sentot zich tenslotte aan de Nederlanders onderwierp.

„Hij was echter te schrander, om niet te beseffen, dat hij op den duur ons geen wederstand kon bieden, daar de hulpmiddelen van *Dipo Negoro* ten einde snelden, en hij besloot alzoo zich aan ons gouvernement, op de hem aangeboden voordeelige voorwaarden, te onderwerpen, daar men zijne wederspanningheid meer aan jeugdige loszinnigheid, en aan zijne zucht, om uit te munten, dan wel aan slechte beginselen toeschreef. Met zijne onderwerping naderde *Dipo Negoro* zijnen val, daar hij in *Sentot* eenen sterken steun vond.”¹⁰

Over het karakter van Diponegoro is P. P. Roorda veel minder te spreken:

„De gelaatstreken van *Dipo Negoro* drukken geene zielskracht of iets verhevens uit. Zij zijn integendeel onbeduidend, flauw en vrouwelijk; het eenigste, dat men er in meent te bespeuren is sluwheid, of wel het karakter van een' jabloër, die echter in het geheim op eene listige wijze zijnen gang gaat, dus een *judas*. Deze schijnbaar weinig beteekenende man hield zich vele jaren tegen dertig duizend man

⁹ *Reizen*, IV, p. 329/330.

¹⁰ *Idem*, IV, p. 329.

troepen staande, ruide eene aanzienlijke bevolking op, en sloeg alle voorstellen tot onderwerping hardnekkig af. Zijne geboorte, zijn rang bezorgden hem eenen grooten invloed, die door het priesterdom, dat in Indië, zoo wel als in zoo vele landen, de smetstof van oproer voortteelt, aanzienlijk toenam.”¹¹

Van Praag heeft dus toch ten dele gelijk: Philippus Pieter kan voor de consequente tegenstander niet de bewondering opbrengen, die hij zo overvloedig aan generaal De Kock toebedeelt. Maar moet men hem daarom alleen tot het pygmeeëngebroed rekenen? Ook Philippus Pieter treedt uit zijn geschriften te voorschijn als een man van formaat en karakter. Alleen zijn levensstijl is verschillend van die van Sicco, de ketter en rebel.

In ieder geval was mijn belangstelling voldoende geprikkeld om de speurtocht naar de afstamming van Sicco voort te zetten. Hiertoe was te meer aanleiding, nu in het door P. P. gepubliceerd vierdelig geschrift, met vele strikt persoonlijke bijzonderheden, elke aanduiding omtrent het bestaan van een jonger broertje ontbreekt. Wij komen te weten, dat Eijda Catharina Piers, de moeder van P. P. die kort na zijn ouders als militair in Indië is aangekomen en zich is gaan toeleggen op de studie der Oosterse talen, te Batavia omstreeks Nieuwjaarsdag 1821 in zijn armen overlijdt; dat de vader dan kort daarna „eensdeels tot herstel zijner wankelende gezondheid, anderdeels voor het belang van de openbare godsdienstoefening en het Christelijk onderwijs”, belast wordt met een visitatiereis naar Makassar en de Molukken. In September 1824 is de predikant, na lange omzwervingen, eindelijk weer terug op Java, vooreerst in Soerabaja. Begin 1825 keert hij terug, „na eene afwezigheid van vierde half jaar”, naar Batavia, en trekt in bij den heer Parvé, op het landgoed Grogol, „alwaar van eene gulle verkeerung en frissche lucht voor zijne ondermijnde gezondheid eene heilzame uitwerking verwacht werd”.¹²

Van hertrouwen van de vader met een jong meisje (volgens Van 't Veer zou de moeder van Sicco, toen de vader in April 1829 op St. Helena stierf, nog pas negentien jaar zijn geweest¹³) schrijft P. P. met geen woord. Trouwens hoe oud moet het meisje geweest zijn toen zij trouwde? Sicco zou, alweer volgens Van 't Veer, in 1825 zijn

¹¹ *Reizen*, IV, p. 324/5.

¹² *Idem*, III, p. 352/3.

¹³ Gebaseerd op *Briefwisseling tusschen Multatuli en S. E. W. Roorda van Eysinga*, uitg. door M. Douwes Dekker geb. Hamminck Schepel, Amsterdam (W. Versluys), 1907, p. 63: „Op haar negentiende jaar weduwe met drie kinderen in het midden van den Oceaan.”

geboren ! De meisjes trouwden in die jaren jong . . . maar dit ? Ook de beschrijving door P. P. van zijn vader's dood op St. Helena — in feite stierf hij, blijkens de aantekening op zijn portret, nabij St. Helena op zee, en werd op het eiland begraven — bevat geen enkele aanwijzing, dat hij in gezelschap reisde van zijn nog piepjong gezin. Evenmin rept P. P., wanneer hij zijn eigen terugkeer in Nederland begin 1830 en zijn weerzien met zijn familie beschrijft, ook maar met een enkel woord van een bezoek aan zijn jonge stiefmoeder en zijn halfbroers en -zusje, die zich volgens Van 't Veer intussen in Winterswijk zouden hebben gevestigd.

Een blik in de voor de hand liggende biografische verzamelingen leverde aanvankelijk weinig bevredigends op. Voor de samenstellers van de *Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië* (2e druk) bestaat de uit de kolonie verbannen dichter van de Vloekzang niet. Het *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*¹⁴ leek de gegrondheid van mijn twijfel slechts te bevestigen: Ramaer vermeldt, dat Sicco Ernst Willem op 8 Aug. 1825 te *Winterswijk* werd geboren. Zou de rebel dus toch, zo vroeg ik mij af, door een of andere mystificatie, zijn afstamming van Sytze hebben gefingeerd ?

Het leek wel uiterst onwaarschijnlijk. Uit zijn geschriften treedt Sicco voor den dag als een man, wiens tragiek het was, dat hij niet liegen kon — al heeft de journalist Lion dan over hem geschreven, dat hij, „nooit naar waarheid gestreefd” had.¹⁵ Hoogstens kan men Sicco verwijten, dat hij te lichtgelovig was; dat hij door zijn gebrek aan intellectuele tucht — geconstateerd door verschillende biografen¹⁶ — de hem ter ore komende, vooral in de kolonie welig tierende *chronique scandaleuse* direct geloofde en — toppunt van onvoorzichtigheid — in de krant zette. Maar als iemand hem komt verzekeren, dat hij verkeerd was ingelicht, dan is hij telkens opnieuw weer bereid, om in ontwapenende ingenuïteit te erkennen: dat heb ik niet geweten.¹⁷

Uit zijn publicaties en correspondentie met Douwes Dekker treedt de ketter en rebel Sicco Roorda ons tegemoet als een groot kind, een naïeveling die niet eens begreep, dat hij met het voordragen van zijn

¹⁴ Deel VI, 1924, kolom 1206.

¹⁵ S. E. W. Roorda van Eysinga, *Mijne verbanning en myn vloekzang. Eene andere waarheid dan de officieele*, Amsterdam, 1866, p. 24.

¹⁶ Zie de necrologie in de *Indische Gids*, 1888 (dl. 10¹), p. 268; S. A. Reitsma, „S. E. W. Roorda van Eysinga. De dichter van Sentot's vloekzang”, *Haagsch Maandblad*, 35 (1941), p. 305.

¹⁷ Aldus Roorda's chef en vriend Stieltjes; vgl. Reitsma, *l.c.*, p. 208.

Vloekzang en het schrijven van zijn krantenartikelen zichzelf in grote gevaren stak, de schlemiel! — een querulant die zijn verzoeken om eerherstel en om toekenning van pensioen telkens weer in zo scherpe bewoordingen kleepte dat zelfs zijn vrienden er van terugschrokken — maar ook als een dóór en dóór moedig mens, een man uit één stuk, die in het hongerende, door tijgers geteisterde, Grobogan met onblusbare energie irrigatiewerken ten bate van de bevolking aanlegde, die altijd weer opnieuw voor anderen de kastanjes uit het vuur haalde, een trouwhartig vriend, die de waarde van zijn medemensen enkel naar hun eerlijkheid, zuiverheid en beginselvastheid beoordeelde — in waarheid, een kind in de boosheid, een man die niet liegen kon. „Een edel mens, maar zijn eigen vijand”, zoals een van zijn chefs van hem zei. Veel minder geraffineerd, veel minder gecompliceerd ook dan Douwes Dekker, die zeer goed wist dat hij in Lebak hoog spel speelde, maar het beneden zijn waardigheid, onblusbare eerezucht en verheven idealen achtte om minder dan zijn hoogste troeven uit te spelen.

Dekker kunnen wij wel eens op een onwaarheid of krasse vertekening betrappen — maar Roorda? Zou deze ons met een verzonnen verhaal hebben kunnen misleiden over zijn afstamming? Het klonk niet aannemelijk, hoe moeilijk wij ons ook de non-conformist Sicco als zoon van de Wawelaar-figuur Sytze konden voorstellen.

In ieder geval bleek mij al spoedig, dat Ramaer op een dwaalspoor was geweest. Drie biografen van Sicco, Domela Nieuwenhuis (1889), S. A. Reitsma (1941) en P. van 't Veer (1958) namen allen de geboorte in Nederlands-Indië als vaststaand aan, met handhaving van de geboortedatum 8 Augustus 1825. Reitsma voerde bij de bestrijding van Ramaer's gegevens nog een belangrijk argument aan: alleen het feit dat Sicco in Indië werd geboren, kon rechtvaardigen dat de Regering hem in 1864 de keus gaf tussen vertrek uit Indië of de toewijzing van een bepaald gebied binnen Indië (Groot-Banda) als verblijfplaats.

En een reeds in Juli 1905 in de Javabode verschenen serie artikelen over Sicco Roorda, getiteld „Een revolutionair in Indie”, en gesigneerd Papageno (pseudoniem van S. Kalff), liet al helemaal geen twijfel. Deze biograaf stelt de familierelatie vast tot de twee schrijvers van *Reizen en Lotgevallen*, en vermeldt ds. Sytze's tweede huwelijk met mejuffrouw G. C. Dibbetz, Sicco's moeder, zonder overigens in bijzonderheden te treden over dit tweede huwelijk.¹⁸

¹⁸ Alleen dr. Julius Pée voert ons weer op een dwaalspoor: in *Multatuli en de Zijnen* (p. 322—324) laat hij Sikko in 1825 in Palembang (Java ! ! !) geboren worden als zoon van Philippus Pieter, die het jaar daarna tot hoogleraar aan

Verdere naspeuringen — waarbij ik veel hulp ondervond van mevrouw W. H. Hofstra-van den Bergh van Eysinga, mevrouw H. van Weel-Frankenhuis, en de heren A. van Marle, Henri A. Ett, P. van 't Veer en nog anderen, waarvoor ik bij deze mijn hartelijke dank uitspreek — leverden inderdaad een afdoende bevestiging op van de door Sicco Roorda hij herhaling gegeven lezing van zijn afstamming. Het bleek mij ook, dat reeds in oorlogstijd in een door den heer Ett in de nalatenschap van Mr. J. Muller gevonden correspondentie tussen de heren Prof. Dr. G. A. van den Bergh van Eysinga, S. A. Reitsma en Mr. J. Muller een onderzoek was ingesteld naar de afstamming van Sicco Roorda. Voorzover mij bekend, zijn echter de resultaten van dit onderzoek toentertijde niet gepubliceerd. Ik meen, dat in deze bijdrage dan ook voor het eerst de bijzonderheden omtrent het tweede huwelijk van ds. Sytze worden bekend gemaakt.

De door ds. Sytze uit Makassar geschreven brieven, waarin hij herhaaldelijk over zijn eenzaamheid klaagt, maakten het enerzijds uiterst onwaarschijnlijk, dat hij reeds in die tijd hertrouwd zou zijn. Zijn philippica tegen aspirant-catechisanten, die in een zondige verhouding leefden — „een van hen, die wettige en volwassene kinderen had, was weduwnaar, en leefde met eene vrouw, uit eene fatsoenlijke familie, in strafbare gemeenschap; maar heeft haar nu getrouwd, dewijl ik dit als eene voorwaarde bedongen had, zonder welke ik hem niet aannemen kon,”¹⁹ — maakte het anderzijds al even onwaarschijnlijk, dat hij zelf in die tijd in concubinaat leefde. Dit betekende, dat Sytze hertrouwd moest zijn in 1823 of 1824. En inderdaad, de *Bataviasche Courant* van 27 September 1823 bevat het volgende bericht:

„Getrouwd, *Sijtze Roorda van Eijsinga*, predikant te Batavia, weduwnaar van vrouwe *Eijda Catharina Piers*, en *Geertruida Catharina Dibbets*.

Amboina, 24 juli 1823.”

Het wonderlijke van het geval, waarvoor in deze bijdrage een oplossing gezocht zal worden, is het feit, dat het door zijn zoon Philippus Pieter in de *Reizen* gepubliceerde verslag-in-briefvorm van het verblijf in de Molukken over het huwelijk zwijgt als het graf.²⁰

de *Inrichting voor Indische taal-, land- en volkenkunde te Breda* werd benoemd!

¹⁹ *Reizen*, II, p. 31 (brief uit Makassar, ddo. 2-1-1823).

²⁰ Ook Prof. Dr. L. Knappert is het tweede huwelijk op het spoor geweest, maar niet op het idee gekomen verband te leggen met de atheïst Sicco Roorda. Ook hij verwondert zich over het doodzwijgen van het tweede huwelijk door vader Sytze en zoon P. P. Vgl. L. Knappert, „Twee bezoeks-

Uit het *Algemeen Nederlandsch Familieblad* Jg. XVI (1895) en verdere in de jaren twintig verschenen jaargangen van de *Bataviasche Courant* blijkt voorts dat uit dit huwelijk de volgende kinderen werden geboren:

Een zoontje dat binnen de zes uur overleed, Ternate 2/6/1824,

Sikko Ernst Willem, geb. te Batavia 8/8/1825,

Sytze Willem Frederik, geb. te Batavia 3/1/1827,

Maria Catharina, geb. te Buitenzorg 12/7/1828.²¹

De jongere broer van Sicco is de theoloog en mysticus over wie hij herhaaldelijk aan Multatuli schrijft. In zijn gepubliceerde leerrede „Christendom en Cultuurstelsel” (1867) ontpoppt deze ds. Sytze Jr. zich als een even fel bestrijder van het koloniaal systeem als Sicco, zij het dat hij spreekt in de tale Kanaäns.

Het luidt daarin letterlijk: „gij ziet niets anders dan den roover, den moordenaar, gij ziet hem in de gedaante van een gekroonde mogendheid ;

reizen in den Oostelijken Ned.-Ind. Archipel 1821—1825” in *Ned. Archief voor Kerkgeschiedenis*, Nieuwe Serie dl. 20 (1927), p. 81 e.v., in het bijzonder het naschrift op p. 117. In het naschrift staan ook enkele onnauwkeurigheden: doordat Knappert de *Bataviasche Courant* niet heeft geraadpleegd, is hem de juiste datum en plaats van het huwelijk ontgaan, hoewel hij terecht heeft gereconstrueerd, dat het huwelijk in '23 of '24 in de Molukken moet zijn gesloten. Onjuist is, dat in 1825 twee zoons geboren werden: de tweede in de Almanak vermelde geboorte betreft een zoon van P. P. De tweede vrouw heet voorts niet Geertruyd Cornelia, maar Geertruida Catharina Dibbetz; zij is geboren op 11 Mei 1809, in Arnhem. Volgens Prof. van den Bergh van Eysinga, kleinzoon van P. P., was zij een „Gelderse schoonheid”. Haar moeder was Catharina Maria van der Spoel — blijkens de *Bataviasche Courant* in 1827 te Soerabaja overleden, kort na haar man, kapitein Frederik Willem Dibbetz. Een zuster van Sytze's tweede vrouw, Catharina Margaretha Dibbetz, is in 1810 in Arnhem geboren. Zij huwde overigens ook reeds in 1826 met C. Scheltema, en was de moeder van Mevrouw M. F. W. C. van der Does-Scheltema, schrijfster van de novelle Hilda onder het pseudoniem Constantijn. Deze laatste biografische gegevens zijn ontleend aan *Nederlands Patriciaat*, XXVII (1941), 233. Onjuist is ook, dat Geertruida Catharina met haar kinderen was vooruitgereisd; pas na terugkomst in Nederland, en wel op 22 Juni 1829, kon zij kennis geven van Sytze's overlijden, waarbij zij de kinderen uit het eerste huwelijk van Sytze, die vergeefs in Nederland op zijn terugkeer hadden gewacht, speciaal vermeldde. Telegraferen kon men in die tijd nog niet !

²¹ De door P. van 't Veer, l.c., op p. 149—150, verstrekte biografische gegevens kunnen nu dus aan de hand van het bovenstaande worden gecorrigeerd. Van de drie kinderen uit het tweede huwelijk was Sicco de oudste. Dit huwelijk werd, anders dan Van 't Veer suggereert, in *Indië* gesloten. Curieus is verder, dat Sicco in letterlijke zin wel degelijk „militair bloed in de aderen” had: zijn moeder was een dochter van een officier. Tenslotte blijkt het aan Sicco zelf ontleende, nogal onwaarschijnlijk klinkende gegeven over de leeftijd van zijn moeder nog juist ook te zijn geweest: toen zij huwde met de 51-jarige dominee, in Juli 1823, was zij veertien jaar !

en van boven tot onderen is zijn koninklijke mantel beschreven met teksten uit het evangelie. Hij noemt zich geen roover, maar souverainen staat, en drijft als Staat zijn werk. Onverholen verklaart hij dat hij in nood is en geld, veel geld noodig heeft. Zijn sterke arm reikt tot aan de overzijde der zee. Daar voert hij heerschappij over eene bevolking van 25 millioen zielen. Die bevolking heeft hij gedwongen in het gareel van den slavenarbeid; hij heeft op haar toegepast een stelsel van uitzuiging dat hij toepast met ongehoorde koelbloedigheid. Hij onttrekt het tooneel der slavernij aan de oogen der wereld, en boven de werkplaats der ongerechtigheid, die naast zijn zetel is opgericht, schrijft hij het woord: vaderzorg. In dat woord vaderzorg is het geheele geheim zijner staatkunde begrepen. Krachtens die vaderzorg berooft hij zijn onderworpen volk van het een vijfde tot het vier vijfde deel van hunne akkers, waarop zij graan moesten teelen voor hun onderhoud; hij dwingt hen daarop gewassen te teelen voor de Europeesche markt; want hij heeft geld, veel geld noodig; hij koopt de gewetens van hoofden en ambtenaren om ten einde hem te helpen in de onderdrukking; hoe meer zij de bevolking afpersen, hoe meer zij zullen deelen in zijne gunst en zijne winst; de opbrengst voor de Europeesche markt moet zoo aanzienlijk, de arbeidsloozen zoo karig mogelijk zijn."

Een groter tegenstelling tot zijn vader ds. Wawelaar is wel niet denkbaar.

Mag men uit de leerrede van ds. Sytze Jr. afleiden, dat Multatuli iets te pessimistisch was toen hij in 1865 terugkomende op zijn vroegere discussie met ds. Francken, schreef: „Maar dat ik een oogenblik geloven kon, van Christenen hulp te zullen ontvangen in mijn heilige zaak, is een bewijs te meer van Havelaars verregaande onnoozelheid”? Het is zeer de vraag. Men mag wel aannemen, dat de jongere broer in 1867 zijn visie op de koloniale verhoudingen voor een belangrijk deel aan Sicco ontleende, die in 1865 uit Indië was verbannen en herhaaldelijk bij zijn broer de dominee in Grevenbicht heeft gewoond. In 1868 zou ds. Sytze Jr. op verzoek eervol ontslag krijgen als predikant en zich geheel op het spiritisme werpen. Bepaald niët „Multatuliaans” is het door de ex-predikant in 1891, kort na de dood zowel van Douwes Dekker als van broer Sicco, uitgegeven wonderlijke boekje: *Multatuli en Spiritisme*, waarin door Multatuli vanuit het hiernamaals geschreven brieven worden gepubliceerd — epistels waarin hij berouw betuigt over zijn onchristelijk leven. Impia fraus van onze dominee?

Maar nu wij de familierelatie onomstotelijk hebben vastgesteld, worden wij des te meer benieuwd naar de figuren Sytze Sr. en Philippus Pieter; naar hun visie op de Indonesische samenleving en naar hun mogelijke invloed op karaktervorming en levenshouding van de rebel en ketter Sicco, ook al zou de uiteindelijke conclusie moeten zijn, dat Sicco's reactie er vooral een was van verzet tegen degenen, die tegenover hem de vaderfiguur vertegenwoordigen. Hierop wijst, dat Sicco een zijner brochures opdroeg *Aan mijne moeder, die mij leerde ijveren voor waarheid en recht*, en in 1871 aan Multatuli schreef: „Op mijn 9de jaar werd ik op verzoek van al de Winterwijkers school gezonden, en tot mijn 40ste opgevoed en bedorven door hollandsche mannen. Mijn moeder en mijne overledene zuster bleven bij onze moeder en daardoor bewaard voor onkieschheid.”

Welke jeugdtragiek ligt in deze woorden verscholen?

2. Sytze Roorda Sr. — in Valentijn's voetspoor.

Ds. Sytze's eerste ontmoeting met de „Indianen” vond plaats aan de Noordkust van Bantam, toen hij, enkele dagen vóór de aankomst ter rede van Batavia, met enkele scheepsofficieren per sloep een plezier-tochtje naar de wal maakte. De ontmoeting valt niet tegen:

„De eenige kleeding dier arme, maar vergenoegde menschen, bestaat in een schamel katoentje om den middel, en een' doek om het hoofd.

Zij waren zeer vreedzaam, en erkentelijk voor het geld, dat wij hun voor de genotene vruchten gaven, en hetwelk zij zeer wel in waarde tegen de ropij of Spaansche mat wisten te berekenen.” Bij deze eerste kennismaking weet hij al, wat Java nodig heeft: „O ! wat zou er van Java niet al te maken zijn, als het aan geene industrie en eerlijke menschen ontbrak”.²²

Als hij twee jaar later, kort na de dood van zijn eerste vrouw, opnieuw de pen opneemt voor de beschrijving van een reis door de Preanger, is zijn visie niet veel veranderd: „.... hoe meer men van den postweg landwaarts ingaat, hoe meer kultuur en nijverheid men ontdekt. Altijd heb ik met bewondering gezien, hoe de Javaan kunstmatig het meeste voordeel voor zijne padivelden, van het water weet te trekken. Jammer, dat dit volk zoo vadzig is, en de schoonste gronden onbebouwd laat liggen, enkel uit luiheid, al moet het ook tot een' volgende oogst gebrek lijden.”²³

²² *Reizen*, I, p. 179.

²³ *Idem*, I, p. 192.

„Neen huichelaars ! Door het kultuurstelsel heeft de Javaan het werken *verleerd*”, zou zoon Sicco in 1865 schrijven.

De dominee heeft prijzende woorden over voor „den maarschalk Daandels, die voor het ontginnen van gronden, en de kultuur zeer veel goeds gedaan heeft”. Ook voor de economische activiteiten van de eigenaar van het grote particuliere land Tjampea, van Riemsdijk, heeft Sytze woorden van grote lof. De reeds bebouwde landen leveren

Aan de achterkant van het portret is het volgende te lezen:

24 Februarij. Geboren te Sneek, 1773.

Sijtse Ernst Roorda van Eijsinga

Nederl. Indi. Betavia. V.D.M.

1820.

1. De Cuijre Friesland.

2. Westzaan.

3. Indi. Betavia.

Overleden op zee onder het bereik
van het IJland Sint Helena en aldaar
begraven in het Jaar (onleesbaar)

de landheer jaarlijks twee en een half miljoen pond padi op, één vijfde van de totale opbrengst dier gronden. Geen wonder, dat het op het landgoed voor de gasten een goed leven is. „In alles straalt overvloed en Oostersche gastvrijheid”. Van Riemsdijk schijnt overigens tot het patriarchale type van landheren te behoren: „De edelmoedigheid van den heer van Riemsdijk heeft dezelve [een kleine moskee] voor zijne Mohamedaansche inwoners laten bouwen, en met een bad, ter reiniging, voorzien. De man is ook zeer bemind, en verdient het, daar hij verstandig en zacht met de Javaan weet om te gaan. Zijn wijs en voorzigtig gedrag strekt hem, onder eene zoo talrijke bevolking, meer ten waarborg zijner veiligheid, dan de tien stukken geschut, die zijne woning dekken.”²⁴

In Bandoeng heeft dominee de voldoening, dat hij een kind heeft kunnen dopen, „dat ik uit de handen der Mahomedanen heb moeten wegnemen.” Veertig jaar later zou echter zijn zoon dichten:

²⁴ *Reizen*, I, p. 198/9.

„En als de zon in 't Oosten opdaagt,
Knielt elk Javaan voor Mahomed,
Wijl hij het zachtste volk der aarde
Van Christenhonden heeft gered.”

In Cheribon wordt het oog van de dominee getroffen door de menigte bedelaars: „... geeft men er aan vijf, dan verrijzen er, als het ware, dadelijk tien anderen uit den grond. Ik moest mij zelve vragen, is armoede, luiheid of wel eene slechte politie hiervan de oorzaak ?”²⁵

Na de reis door de Preanger volgt de grotere reis naar Makassar en de Molukken. De predikant treedt in de voetsporen van zijn voorganger Valentijn. De gezondheid van de dominee was zo verzwakt, dat hij „de leerrede, gehouden te Batavia, ter gelegenheid van de overwinning op Palembang, door onze krijgsmagt behaald, naauwelijks ten einde bragt”. Op de reis naar de Grote Oost gaat ds. Sytze weer dagboek houden; en nu worden zijn beschrijvingen wat interessanter. Niet omdat zij zouden getuigen van een boven het conventionele uitstijgende visie, maar omdat de beschreven verhoudingen en omstandigheden op zich zelf belangwekkend zijn. Het is alsof de predikant, die op Java overwegend in een beperkt Europees kringetje verkeerde, nu voor het eerst een eigen Indonesische wereld gaat ontdekken. Vooral in de Molukken, waar hij enige tijd samen werkt met een markante persoonlijkheid als de daar gevestigde zendeling Kam, „de apostel der Molukken”, die zelf met een Ambonese gehuwd is, wordt hij door de aard van het zendingswerk met zijn neus op de Indonesische werkelijkheid geduwd.

Voorzover Sytze in Makassar contacten met Indonesiërs beschrijft, gaat het vooral om vorstelijke personen. Zij zijn echter niet allen trouwe bondgenoten of vazallen. Wat Nederland vooral nodig heeft, in zijn contact met deze prinsen, is „eenige versterking van de marine.” „Een of twee schepen en anders kleine, wel gewapende vaartuigen, zouden hier zeer veel nut kunnen doen.” Er is tussen deze vorsten veel onderlinge naijver, zij trachten elkaar te gronde te richten, en zij hopen „op de puinhoopen van de eer van den ongelukkigen, eigen grootheid te bouwen; maar het Hollandsch gouvernement belacht en fnuikt dien hoogmoed”.

Wanneer hij een kleurrijk hoffeest in de kraton van de vorst van Goa heeft bijgewoond, neemt hij afscheid, „verblijd iets vreemds gezien te hebben; maar ook vol van medelijden met de volken, onder

²⁵ *Reizen*, I, p. 222.

het bestuur van de koningen, welke mij vereerd hadden". Die eer was hem aangenaam, „als bedoelende de Hollandsche natie te achten". Maar de gedachte aan de knevelarijen en wreedheden, waaraan vele van deze vorsten zich schuldig maken, ontnemt hem veel van zijn genoegen. „Het volk moet alles opbrengen, wat de koning wegschenkt, en de vorst steekt de fooijen in zijn zak." „Ongelukkig rijk, alwaar niemand gerust is" — deze uitspraak geldt het in die jaren nog zelfstandig vorstendom Goa, niet het Nederlands koloniaal rijk, dat er zulke bondgenoten op na houdt: „... hoe gelukkig zoude men hier kunnen zijn, indien het Evangelie verlichting, beschaving, troost en verbetering daartoe aanbragt. Thans nog is men dom en onverzettelijk Mahomedaansch, zoodat er aan geene verandering te denken is; maar er zullen betere dagen komen, wanneer Koning Jezus ook hier zal regeeren." ²⁶ „Hoe zal men met blijdschap planten, als een dwingeland de vruchten van zweet en arbeid rooft? Die menschen daar en elders zouden onder het Hollandsch gouvernement gelukkig zijn, en gemakkelijk eene billijke belasting kunnen opbrengen, maar met al dit knevelen en drukken gaat den moed verloren." ²⁷ Maar ook zijn er bepaalde practijken die de Europeërs tot schande strekken. „Velen hebben daar snoodheden gepleegd, paarden afgetroggeld voor een' nietsbeteekenende prijs, door hen vastgesteld, of gekocht tegen snuisterijen, onder den naam van goud; maar, inderdaad Neurenburgsche vodden, hetgene al lang ontdekt is. Een nog in dienst zijnde kapitein, is ons, onder anderen opgegeven, als onlangs in een huis, bij afwezigheid van den eigenaar, een paard, waarvoor hij een sommetje naar welgevallen achter liet, te hebben ontvoerd, en ofschoon achterhaald, tegen wil en dank van den bezitter naar *Makassar* gezonden." ²⁸ „Op een' afstand ontdekten wij een' man, die het oog scheen te houden op eene menigte paarden, welke hij niet alleen durfde laten. Dat is eene vrees, welke ondeugende, diefstichtige blanken hier ingeboezemd hebben, en die nog altijd de eersten zijn met den hatelijken scheldnaam van *dat vervloekte zwarte vee*; waaromtrent zij meenen zich alles te mogen veroorloven. En deze dragen nog den naam van *Christenen*?" ²⁹

Sytze Roorda vertelt niet zonder sympathie dat de Gouverneur de nieuwjaarsgeschenken van de vorst van Goa geweigerd heeft met de volgende woorden: „Ik weet zeer wel, dat het volk van Goa die ge-

²⁶ *Reizen*, I. 2, p. 38/9.

²⁷ *Idem*, I. 2, p. 70.

²⁸ *Idem*, I. 2, p. 130/1.

²⁹ *Idem*, I. 2, p. 136.

schenken opbrengt; maar, indien het ooit gepast is, hetzelfde daarvan te ontheffen, dan is het nu in een' tijd van behoefte en honger. Doch behalve dat, is mijn beginsel, om geene presenten aan te nemen."

„Het Hollandsch gouvernement houdt voor een' vasten stelregel, om het volk, zoo veel geschieden kan, te verligten." ³⁰ Veel vertrouwen heeft de dominee echter niet in de ethische deugdzaamheid: „Het was hier bij vroeger gouverneurs in waarheid zoo erg met geschenken, dat zij alles om niet hadden: visch, groente, vleesch, het eerste en kostbaarste uit een wankan, ja, met één woord, niets ontbrak, al werd er ook eene partij gegeven, en niets werd betaald. Maar de eene dienst was den anderen waardig, dus er hier en daar eene kleine oogluiking mogt plaats vinden.

Nu, het is altijd zoo geweest en het zal nog wel in *Indië* zoo wat blijven; *als de eene hand de andere wast, dan blijven beide schoon*. Hoe gemakkelijk is het ook, als ons alles in huis gebragt wordt, dan kan men onthalen en smullen, uit een treuren, wat er de heeren moralisten ook van zeggen.

Maar, waarom neemt dan de gouverneur *van Schelle* geene presenten aan? Och! vergeef dat toch, want zijn hoog edele gestrengte is in zijn familie hier en daar aan dominé's verknocht, en zijn oudoom was wel professor. Nu wordt hier in huis nog over eerlijkheid, geweten en zeden gesproken, even alsof die verouderde dingen nog gangbaar waren. Om die grap van eenvoudigheid vol te maken, speelt de secretaris zijne rol mede. Die is nog jong en wil ook al regt door zee; die praat ook van slaven en inlanders niet te drukken, maar menschielievend te wezen. Hij zit mij eeuwig te pennen en te wurmen, en wil alles in orde, naar regt en wet, billijkheid, en al deze slimme namen meer, behandeld hebben. Het zal er deze heeren naar gaan. Van ouds wist men wat op te leggen, maar nu zal men zich met het traktement moeten behelpen. Die dan zoo eens naar *Holland* gaat, zal met eene dunne beurs, bij zijn blank geweten, vet soppen. De oudgasten denken geheel anders en zijn banjer heeren. De koning van Goa wist ook beter, want toen de gouverneur sprak van het volk niet te drukken, begon hij regt hartelijk te lagchen." ³¹

Op de rechtspraak heeft de oude Roorda ironische critiek. „Niet één der leden van de raad van justitie is een regtsgeleerde en niet één heeft gestudeerd, noch bezit eenige solide kunde. Alleen de fiscaal,

³⁰ *Reizen*, I. 2, p. 58.

³¹ *Idem*, I. 2, p. 58—60.

die de eischen doet, en een eerlijk man is, bezit een regtsgeleerd boek en haalt daaruit, hetgeen hem zoo wat te pas komt. Veel volgt men nog het oud Hollandsch regt. De leden echter hebben dit boek niet noodig, daar zij een beter middel voor hunne bediening weten. Zij zeggen allen altijd *ja!* als de president iets voorstelt." Deze is namelijk een man van gewicht en invloed. „Het zoude onbeleefd en veel gewaagd zijn mijnheer den president tegen te spreken." Op deze wijze worden „kleinigheden beslist van leven en dood, geeseling en brandmerk of eenige jaren kettingslag."

In deze bijtende zinnnetjes klinkt toch wel iets door van wat later in de pen van zoon Sicco een fel verontwaardigd protest zou worden. De critiek op de president wordt nog zelfs scherper: „Die president is ook wel een achtbaar man, die weet executeur en regter in de voornaamste boedels te zijn, en dan loopt immers alles spoedig en gemakkelijk af. Ook begrijpt elk, dat de man alles op het zuinigst zal overleggen, mits er eene kleinigheid van 25 pCt. overschiet.

Nu, wie kan dat misprijzen, dewijl een arbeider zijn loon waardig en het hemd nader dan de rok is." ³²

Scherpe woorden wijdt de predikant aan de „gevloekte slavenhandel, welke hier voorheen op eene zo God vergeten wijze gedreven werd." „Wie bij avond alleen op straat kwam, werd gestrikt, aangehouden, in het schreeuwen om hulp belemmerd, gebonden, in huis gesleept en daarna verkocht." Dit „was het bedrijf niet alleen van de Makasarsche grooten; maar, hoe beestachtig! Europeërs, die den naam van Christenen wilden dragen, deden hetzelfde". Dit kwaad was thans uitgeroeid, daar de ongecontroleerde slavenhandel was afgeschaft en van de lijfeigenen, die er nog waren, een register werd aangehouden. „Nog nooit heb ik een' slaaf gekocht en, blijven mijne denkbeelden dezelfde, dan zal ik er ook nooit toe overgaan, want ik kan niet gelooven, dat de hemelsche Vader mij in de wereld gezonden heeft, om handel in menschen te drijven, alsof zij redeloos vee waren. Ik kan het nooit zonder verontwaardiging aanzien, dat men bij eene verkoping de lijfeigenen op de tafel laat klimmen, om bezigtigd te worden, even als een stuk huisraad; en ik kan niet zwijgen, wanneer jonge lafbekken, wulpsche heertjes de jeugdige slavinnen daarbij onbetamelijk aanraken." ³³ Maar geheel beginselvast is Sytze niet. Il y a toujours des accommodements avec le ciel: „Gelijk ik altijd tegen den slaven-

³² *Reizen*, I. 2, p. 41.

³³ *Idem*, I. 2, p. 115/6.

handel geweest ben, en nog geloof, dat ik niet op deze aarde geplaatst ben, om mijne natuurgenoeten voor geld te koopen zoo heb ik tot hiertoe altijd vrije lieden in mijne dienst gehad, maar toen ik van *Makassar* naar *Amboina* zouden vertrekken, maakte elk zwaarigheid, om naar de *Molukkos* te gaan, en de een stookte den ander op, dat men daar geene nasie (of rijst) bekomen kon. Ik moest evenwel een' knecht hebben, en de broeder ouderling *Pieloor* had de goedheid om mij zijn' lijfjongen te verkoopen." ³⁴ „Ik had het ook werkelijk goed met hem voor, verwisselde zijne kleederen, en voorzag hem van een toereikend zakduitje. Evenwel twijfelde ik spoedig aan zijne eerlijkheid, beproefde hem aan boord, en tot drie malen stal hij geld uit mijn' zak. Onze kapitein sprak er hem op eene listige wijze over aan, en hij werd tot bekentenis gedwongen. Ik had nog gaarne alles door de vingers gezien, maar dat was zoo veel als den jongen te bederven; vooral daar hij niet uit snoeplust gestolen, neen! integendeel het geld opgepot had. Behalve zijne duiten vonden wij vijf ropijen in zijn kistje. Dus moet hij, hoe jong, reeds eene gehechtheid aan het geld gehad hebben, die diende uitgeroeid te worden. Ik liet hem dan straffen, gaf hem een heusche vermaning, schonk hem deze reis vergiffenis, met bedreiging, van hem, bij een tweede voorval, aan een' Chinees te zullen verkoopen, waarvoor alle slaven ten uiterste beducht zijn, en hetgeen ik ook niet ligt doen zal." ³⁵ Als zijn boot, onderweg naar Ambon, Timor aandoet, overdenkt Sytze: „Ik had hier zeer goedkoop slaven kunnen bekomen, maar alzoo zij niet geregistreerd waren, mogt ik er niet aan denken." ³⁶ De rechtlijnigheid van Sicco is in het denken en handelen van de vader nog ver te zoeken!

Desondanks krijgt men het gevoel, dat de oude Roorda door zijn langer verblijf in Indië iets van zijn Wawelaar-allures was kwijt geraakt en nu en dan zelfs iets uit zijn pen krijgt, dat gaat preluderen op de wrange pennevruchten van zijn ketterse zoon. Resink ³⁷ heeft gelijk: in Indië zou ds. Wawelaar reukelijk zijn geworden. Ook in zijn genoegens past hij zich aan de Indische sfeer aan, en wordt lichtzinnig: hij heeft zelfs gebiljart! Hij verontschuldigt zich voor dit vermaak: „Ik hoop niet, dat een zwaarmoedige collega zich zal ergeren, wanneer een leeraar de keu in zijne handen neemt. Och, goede broeder! be-

³⁴ *Reizen*, II, p. 92.

³⁵ *Idem*, II, p. 92/3.

³⁶ *Idem*, II, p. 98.

³⁷ G. J. Resink, in *Max Havelaar-Batavus Droogstoppel* nummer van *De Nieuwe Stem*, XV, juni-juli 1960, p. 416.

denk toch, dat in *Holland* eene gezonde wandeling u genoegzame beweging kan verschaffen; dat brave predikanten in *Amsterdam* zich in eene kolfbaan onschuldig verademen; en, zal nu een bal van ivoor meer zondig zijn, dan een met leder overtrokken?"³⁸

Op oproerlingen blijft hij allerminst gesteld. Op een avond, terwijl hij in de buitengalerij bij de gouverneur thee drinkt, kwam een afgezant van Goa „met een fraai geschenk, zijnde de kop van een oproermaker". „Men zou aan de Zaan van zulk een present al wonderlijk opzien; maar het was hier, bij alle menschlievende gevoelens, zeer aangenaam, want het oproer is gestild, de bende is uit elkander en bij de gevangenneming niemand gedood noch gekwetst." Ook voor inbrekers heeft dominee een goed medicijn: „*Wie U bij nacht dus overvalt, moet dadelijk dood geschoten worden.* Dit staat u, volgens de wet, na tien uren, en op eigen erf, vrij." En volgens de hogere wet, dominee?

Maar bij vechtpartijen blijft de oude Roorda liever „op eenen afstand, want ik heb er geene roeping". Geen roeping, om als zijn zoon Sicco voor anderen de kastanjes uit het vuur te halen. Het lijkt meer op Droogstoppel, die zich liever niet bemoeide met zaken, die hem niet aangingen.

De indrukken van de visitator Roorda in Ambon en omstreken zijn niet onverdeeld gunstig; niet wat de staat van het Christendom betreft, maar ook niet waar het gaat om de volkswelvaart. „De berglieden hebben hier zware heerediensten aan het gouvernement, aan hetwelk zij veel voor niet, en veel voor de helft der waarde leveren. Ongelooflijk zwaar is de arbeid, aan het vervoeren van zwaar hout verbonden. Nogtans blijven deze lieden trouw en rustig." ³⁹ Voorzover het om kerstening en onderwijs gaat, zou de dominee minder zachtheid wenschen. Hij schrijft, na een bezoek aan Kamarijan: „Al wat hier nu nog van het Christendom overig is, daarvoor behoort de eer aan de Oost-Indische compagnie, en wat zoude er tegen strijden, om deze onwetende kinderen der natuur tot school- en kerkgaan, op eene ernstige, doch zachte, liefderijke wijze te verplichten? Strookt dat niet met de vrijheid? Zeker toch ruim zoo veel, als de dwang tot de heerediensten die hier evenwel onder het geliefkoosd stelsel nog bestaan. Voor deze laatsten zal het bewind nooit eenigen dank ontvangen; maar een volk, tot kennis en deugd opgeleid, zal eenmaal de oogen openen, de wel-

³⁸ *Reizen*, II, p. 27.

³⁹ *Idem*, II, p. 112.

dadige pogingen, tot zijn best aangewend, zegenen, en de getrouwste onderdanen opleveren.

Men klaagt, dat deze Christenen zulke slechte menschen zijn, maar men doet onregt. Zij zijn ondeugend, omdat zij zoo weinig Christenen zijn; maak hen dit, zij zullen beter worden, en den blaam van het Christendom wegnemen."

Het uitroeien van nagelbomen op Ceram vindt ds. Roorda „volstrekt noodig", om de sluikhandel te beletten. Maar op de eilanden, waar de nagelcultuur gevestigd is, en waar juist weer de muskaatnoten worden uitgeroeid, is niet alles botertje tot de boom. „Het beklimmen is dikwijls met ongelukken vergezeld, daar het gouvernement wil, dat de laatste nagel zal afgenomen worden, en daar de takken teeder zijn, valt nu en dan iemand naar beneden, breekt den hals, of armen en beenen. Al wat ingezameld wordt, levert men aan de regering, tegen vier stuivers het pond, hetwelk bij eene goede pluk aan den eigenaar eenig voordeel oplevert, maar bij een' schralen oogst komt hij daarbij te kort, en moet meer aan de plukkers betalen, dan hij ontvangt. De radja van *Titarwai*, bij wien ik nog ben, verhaalde mij gisteren avond, dat hij zoo eens veertig ropijen betaald had, tegen twintig, die hij ontving. Op deze wijze is de belasting drukkende." ⁴⁰

Maar Gouverneur-Generaal van der Capellen, die Ambon bezocht, terwijl de oude Roorda zich daar nog bevond, was de dominee in zijn denkbeelden vooruit: behalve de door Roorda gehoopte verlichting van herendiensten, kondigde hij op 15 April 1824 ook de afschaffing af van het systeem van uitroeijing der nagelbomen — „de hongie, die zoo lang en zoo zwaar op u gedrukt heeft, zal slechts de herinnering van geleden rampen bij u overlaten; zij zal van dit oogenblik af aan niet meer bestaan en voor altijd vernietigd zijn." „Beschouwt dan de ambtenaren die over u gesteld zijn, als uwe beschermers en wel-doeners."⁴¹ „Zij zullen uwe specerijbomen niet omkappen, maar u leeren, hoe gij zelve voor uw eigen gemak en voordeel moet planten en onderhouden; zij zullen uwe akkers en tuinen niet verwoesten, maar u onderwijzen, om dezelve beter en winstgevender aan te leggen en te bebouwen."⁴² De wens van de bewindsman, om ook een eind te maken aan de dwangcultuur der nagelen, werd echter in Nederland niet ingewilligd. De stemming in patria was er toen nog niet naar, in vrije cultures veel vertrouwen te koesteren

⁴⁰ *Reizen*, II, p. 169/170.

⁴¹ *Idem*, II, p. 184.

⁴² *Idem*, II, p. 184.

Heeft Sicco Roorda, die aan zijn vader nauwelijks een levende herinnering kan hebben gehad, deze dagboeken gekend? Als dit het geval was, wat heel waarschijnlijk is, moet hij bij het lezen voortdurend in opstand zijn geweest, zo niet tegen elke door zijn vader geuite mening op zichzelf, dan toch tegen de daaruit voortdurend sprekende geest van zelfgenoegzaamheid en compromis. In zijn gepubliceerde brieven en verdere geschriften vinden wij er geen enkele verwijzing naar. Was dit slechts piëteit, en de wens om zijn moeder, die een hoge ouderdom bereikte, te ontzien?

Het moet voor haar, met haar godsdienstige overtuiging, al een hele beproeving zijn geweest, haar zoon Sicco te zien behoren tot degenen, van wie de vader had geschreven: „Een godverzaker is een misgeboorte van ons geslacht.”

3. *Philippus Pieter Roorda — Sentot's oudere broeder.*

Welke was de verhouding van Sicco tot zijn halfbroer Philippus Pieter, die qua leeftijd zijn vader had kunnen zijn?

De systematische verzwijging van het tweede huwelijk van de vader in de autobiografische notities van Philippus Pieter vormde reeds een aanwijzing, dat hij tegen het hertrouwen van zijn vader met het veertienjarige meisje bezwaren had.

Dit vermoeden nu vond volledige bevestiging in een brief van Philippus Pieter aan zijn zwagers en zusters in Holland, die toevallig in afschrift aanwezig bleek te zijn onder familiepapieren, welke onder berusting waren van de nakomelingen van Philippus Pieter. Aan Mevrouw W. H. Hofstra-van den Bergh van Eysinga betuig ik mijn hartelijke dank voor het te mijner beschikking stellen van de familiepapieren, en voor de toestemming om daarvan voor deze publicatie gebruik te maken.

In zijn brief, gedagtekend Batavia 1 Augustus 1824 — dezelfde, die in *Reizen*, dl. III, p. 282 e.v. is afgedrukt, maar met weglating van het voornaamste uit de hierna volgende passages — schrijft Philippus Pieter het volgende: „Om nu weder tot mijne betrekkingen terug te keeren zoo moet ik UEd. melden dat vader nog bij voortduring te Ambonia zeer welvarende is, doch dat ik zelden tijding van Zijn Eerw. ontvang, het smert mij dat het huwelijk van Z.E. aanleiding tot verwijdering heeft gegeven; echter, daar ik niet kon veinzen, heb ik mijne brieven aan Z.E. geschreven, zoodanig ingerigt dat daaruit wel blijken zal, dat ik niet gaarne het huwelijk van vader met de juffrouw Dibbets vernomen heb: echter heb ik er weinig of genoegzaam

niets van gerept; de Heer Ridder Dibbets is reeds om zijne ongeregelde levenswijze door Zijne Excellencie den Gouverneur-Generaal, van Amboina naar Sourabaya opgezonden, iets dat waarlijk niets ridderlijks en voor vader niets eervols oplevert. Doch laat ik van dit punt afstappen; die zijn vader blijft eeren zal een gelukkig en lang leven

Dr. P. P. ROORDA VAN EYSINGA

genieten zegt de Schrift. Het traktement van vader is nu reeds met f 150 in de maand verhoogd daar Z. Eerw. reeds over de vijf jaren als werkend leeraar hier in dienst is, dit is weder zeer voordelig en zou in Holland al een goed inkomen uitmaken."

Kennelijk gaat het hier om een van de overplaatsingen, die Baron van der Capellen in zijn reisverslag vermeldt: „Twee kapiteins, die zich door het gebruik van sterken drank te buiten gaan, doe ik naar Java overgaan. Onder eene meer strenge discipline geplaatst, zullen

zij beter aan hunne verplichtingen voldoen en welligt van hunne zwakheden terug komen." ⁴³

Tegen de tweede vrouw zelf blijkt Philippus geen speciale bezwaren te hebben: „Ik moet uEd. tot mijne blijdschap melden, dat ik reeds van twee geloofwaardige personen zeer veel loffelijks omtrent vaders tweede vrouw heb hooren verhalen.”

Wel blijkt uit het vervolg van de brief, dat een financiële kwestie de verhouding vertroebeld heeft. De twee jongere zusjes van Philippus Pieter waren blijkbaar, toen ds. Sytze zijn reis naar Makassar ondernam, min of meer onverzorgd achter gebleven. P. P. zelf werd in die tijd met zijn jong gezin op Palembang geplaatst. De meisjes werden naar Holland, naar de oudere zusters en zwagers gestuurd, en daar in huis opgenomen. Maar naar de smaak van P. P. had ds. Sytze, hoewel hij het financieel heel goed had, tot dat tijdstip verzuimd, in de materiële verzorging van de meisjes naar behoren te voorzien. „Om nogmaals melding van uwe brieven te maken kan ik niet voorbijgaan uwe aanmerkingen omtrent mijne zusters zeer juist te vinden, ik was bij hun vertrek afwezig en heb weinig tot hun voordeel kunnen bewerken; ik doe hulde aan uwe edele harten die hen zoo van een en ander hebt gelieven te voorzien, niettegenstaande een huisgezin ieder van u beide reeds drukkend genoeg is; wij alle hebben uwe brave en juiste gevoelens alsmede uwe milde handelwijze toegejuicht; maar niettemin raad ik uEd. sterk aan om toch eene naauwkeurige aantekening van uitgaven te houden, die uEd. slechts voor het oogenblik voor vader doet, die waarlijk een zoo zwaar inkomen heeft, dat ik niet kan vooronderstellen dat Zijn Eerw. zou dulden, dat zijne schoonzoonen hem in de verzorging zijner kinderen zouden overtreffen.” „Bij de eerste gelegenheid dat ik aan vader schrijf zal het onderwerp betrekkelijk mijne jongste zusjes een gewigtig punt van mijne brief uitmaken, en beloof uEd. plechtig, dat hoe hoogst onaangenaam het mij persoonlijk en vooral in mijne tegenwoordige betrekkingen waarin ik met vader sta, zijn moge, ik echter nogmaals eene welmeenende poging zal doen om de overmaking der benodigde fondsen te bespoedigen; terwijl ik uEd. mijne hooge bevreemding moet te kennen geven dat zulks reeds niet voor lang geschied is.”

Het is begrijpelijk, dat onder deze omstandigheden het hertrouwen van zijn vader hem dubbel onaangenaam was. Dat de jeugdige leeftijd

⁴³ W. R. van Hoëvell, „Het journaal van den baron Van der Capellen op zijne reis door de Molukko's”, *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, 17de Jrg. 2e dl., 1855, p. 298.

van zijn tweede moeder voor hem voorwerp van critiek was, blijkt uit de brief niet. Wel blijkt, dat hij toch wil proberen, het niet tot een breuk met zijn vader te laten komen. „Eer ik dezen brief sluite, welke uEd reeds zal vervelen, moet ik uEd tot mijne blijdschap melden, dat ik zoo even enen brief van vader ontvang, waarin Z. Eerw. mij meldt dat hij binnen twee maanden alhier hoopt en denkt terug te zijn, reeds had hij zijne afscheidsrede te Amboina uitgesproken, zou nog naar Ternate en van daar herwaarts vertrekken: zeer verlangend ben ik Z.E. weder te zien het is nu bijna drie jaren dat ik vader niet zag, en zal niettegenstaande het nieuwe huwelijk, mij over Zijne terugkomst verheugen.”

Over de geboorte in Ternate, op weg naar Java, van het eerste zoontje uit het huwelijk, dat na zes uren stierf, schrijft P. P.: „Eer ik dezen eindig, moet ik uEd melden dat ik twee brieven voorleden week van vader heb ontvangen, waarvan de eerste meldde dat Z.E. eerstdaags te Batavia zou terug keeren, deze brief was nog van Amboina; de tweede bevatte de geschiedenis van de ontijdige bevalling van zijn E. Jeugdige gade, die zich terwijl haar E. heete koortsen had in het koude bad begaf, de weeën kreeg en zeven maanden Zwanger Zijnde, verlost van een welgeschapen en levendig kind, dat echter 6 uren na deszelfs geboorte overleed, zoodat ik weder de eenigste zoon ben, want volgens berigten zou dat kind van het mannelijk geslacht geweest zijn. Wij leggen den hand op den mond en zwijgen eerbiedig Stil mijne geliefde ! wat God doet is welgedaan.”

In elk geval blijkt uit al deze aanhalingen, dat er redenen waren voor een niet al te hartelijke verhouding tussen de gezinnen, toen zij van 1825 tot 1828 tegelijk te Batavia woonden. Of er tussen de families een brouille was, weten wij niet; P. P. schrijft, dat hij *zijn vader* geregeld zag. Maar uit de weglating in de na de dood van Sytze gepubliceerde *Reizen* (1830—32) van alles dat aan het tweede huwelijk herinnert, kan men afleiden, dat de bezwaren tegen dit tweede huwelijk nog steeds overheersend waren. Misschien moeten wij in dit licht zijn voldoening begrijpen, wanneer zijn vader hem in zijn afscheidsbrief schrijft, „dat ik nimmer zijne dagen had verbitterd.”⁴⁴

In ieder geval kan in deze familieaffaire een verklaring liggen voor een zekere tegenstelling, later, tussen Sicco en zijn oudere halfbroer.

⁴⁴ *Reizen*, IV, p. 277.

En, met enige fantasie, kan men zelfs in dit conflict de bron zoeken van Sicco's latere rebellie tegen het gezagselement, dat tegenover hem ongetwijfeld, na de dood van zijn vader, aanvankelijk door Philippus Pieter werd uitgeoefend.

Want dat Sicco zijn oudere halfbroer goed heeft gekend, en zijn invloed ondergaan heeft, staat vast.

Als namelijk Sicco, op vijftienjarige leeftijd, als leerling wordt ingeschreven aan de Militaire Akademie te Breda, vindt hij daar als hoogleraar in de Taal-, Land- en Volkenkunde voor Oost-Indië zijn halfbroer Philippus Pieter. Pas in 1843, twee jaar eerder dan Sicco, is de oudere broer naar Indië teruggekeerd met de opdracht om een Maleis-Nederlands woordenboek te vervaardigen.

De visie van de taal- en volkenkundige op de Indonesische samenleving moet dus wel degelijk op de jonge temperamentvolle geest van Sicco zijn invloed hebben uitgeoefend, al vinden wij in Sicco's bekende brieven en geschriften de oudere broer niet éénmaal vermeld. Toch kan het tussen de twee, de zelfverzekerde docent en de heetgebarde, opstandige leerling, niet goed geboterd hebben: Philippus Pieter moet behoord hebben tot de Hollandse mannelijke opvoeders aan wie Sicco in zijn later leven met bitterheid terugdenkt.

Maar als er al een tegenstelling tussen de twee mannen is geweest, schijnt deze op de verhoudingen tussen de vrouwen onderling geen blijvende invloed te hebben gehad. Uit mededelingen van wijlen Prof. Dr. G. A. van den Bergh van Eysinga blijkt namelijk, dat zijn grootmoeder, weduwe van Philippus Pieter, een tijd lang samen heeft gewoond met Sicco's moeder. De dames konden goed met elkaar opschieten, en losten de discrepantie tussen generatie en leeftijd (Sicco's moeder, hoewel jonger dan de weduwe van P. P., was haar stief-schoonmoeder) aldus op, dat zij elkaar bleven Mevrouwen tot de dood er op volgde. De dochter van P. P., moeder van Prof. van den Bergh van Eysinga, over wie later meer, had voor Sicco's moeder veel sympathie en voor Sicco zelfs een verering.

Philippus Pieter Roorda van Eysinga was zijn loopbaan begonnen als militair, en al heel jong moest hij de vuurdoop ondergaan in de slag bij Waterloo. In tegenstelling tot zijn halfbroer kon hij zich aan de verhoudingen in de militaire dienst goed aanpassen, al was hij dan ook, evenals Sicco, „jeugdig, driftig, en wel eens onbeschaamd door mijne te verre gaande vrijpostigheid.” Grote bewondering had P. P. Roorda voor twee kapiteins, „mannen, wier standvastig karakter even onwrik-

baar was, als hunne grondbeginsels." „Zij toonden zich immer edel in bedoelingen, voorzigtig in de middelen, die dezelve moesten bevorderen en onverzettelijk in het bereiken van hun oogmerk." „Zij werden mijn ideaal."

Afgezien van de „voorzichtigheid in de middelen", die Sicco nooit als deugd heeft kunnen leren, klinkt uit deze woorden een karaktervastheid, die de jongere broer evenzeer heeft gesierd.

Ook de proza-stijl van Philippus Pieter onderscheidt zich van die van Sytze door kernachtigheid en een grote beeldingskracht. Zijn aspiraties voor de dichtkunst kunnen ons nu minder bekoren — begrijpelijk, want „Bilderdijk hield ik voor den herschepper der Nederlandsche poëzij".

De slavernij, die de jonge P. P. Roorda, op reis naar Oost-Indië, in Rio de Janeiro aantreft, beschrijft hij met heilige verontwaardiging, op feller toon dan vader Sytze. „De *valonga* is de slavenhal, waar destijds honderden slaven, slavinnen en kinderen van verschillende ouderdom, even als de beesten op de markten in *Europa*, te koop waren. Zij worden in *Afrika* als krijgsgevangenen verkocht, en in *Amerika* tot vijf- à zes honderd gulden ieder, geleverd, nadat zij door den doctor betast en bezigtigd zijn. Vervolgens worden zij met een nummer of teeken, door inbranding, gemerkt. Hoe mij dit tegen de borst stuitte, zal elk beschaafd mensch, welke de zucht naar vrijheid koestert, ligt beseffen, en wanneer men denkt, welke harde diensten zij moeten verrigten, en hoe erbarmelijk zij geslagen en gezweept worden, dan bloedt het hart, en men hijgt naar wraak. Als iemand zijn' slaaf zelf niet wil kastijden, dan laat hij hem naar den paal brengen, waar de ongelukkige vastgebonden en gegeeseld wordt, dat bloed en vleesch op den grond vallen, zoodat er de omtrek van stinkt, omdat het zelden stil staat. De pijn, die deze martelaren lijden, doet hen zoodanig in den paal bijten, dat er de tanden in staan. *Dit doen Christenen!* Ik herinner mij nog, hoe een Europeër zijnen slaaf gebod, de zweepen en roede te brengen, waarmede hij denzelven van tijd tot tijd, eene heusche vermaning gaf. De Mozambiquer ijde voort, en bragt dezelve in eene gebogene houding voor zijnen meester. Ik ergerde mij meer over den Christen, dan ik mij over de slaafsche onderwerping van den Afrikaan vertoornde." ⁴⁵ En als hij later, op de terugreis naar Nederland begin 1830, een slavenvaartuig tegenkomt, dan beschrijft hij dit in bewoordingen, die een illustratie in proza

⁴⁵ *Reisen*, II, p. 293/4.

vormen van Heine's „Das Sklavenschiff": „Nog niet aan boord genaderd, kwam ons reeds eene vunzige menschenlucht tegen, even als men in opgepropte, onreine gevangenissen inademt. Er was geen val-reep, en wij moesten op een' gebrekkigen trap springen, die slechts twee treden had, en kwamen alzoo op eene ellendige manier op het tooneel van onbeschrijflijke ellende. Men was bezig de gemakken, die uit eene schuine plank bestonden, te reinigen, om ons een denkbeeld van zindelijkheid te geven. Het vaartuig was zoo klein, dat ik mij niet tehuis bevond, en wat zagen mijne oogen op dit nietig bestek? Zij zagen bijna drie honderd ongelukkigen, gedoemd tot eene altyddurende slavernij, in de verachtelijkste, in de rampzaligste gedaante! Naakt, modernaakt, sommigen niet eens hunne schaamte bedekkende; mannen, vrouwen, kinderen, allen ondereen. Een allerslechtst voedsel van gebrande, bedorven rijst, door gevloekte schraapzucht opgekocht, spijsde deze wezens; een kopje water was daags hun rantsoen in de gloeiende hitte, en slechts een geneesdrank diende voor alle zieken, welke men tot een herkenningsteeken, merken, en kruizen op den schedel gesneden had. Verscheidene moeders, met hunne kinderen aan de verdroogde boezems, rammelden reeds van magerheid, en er waren zoo wel jongelingen als grijsaards, die slechts een rimpelig vel over het ontvleeschte gebeente droegen.

Verscheidene kinderen, die reeds van 's moeders boezem geroofd waren, dartelden in zalige onschuld, onbewust van het lot, dat boven hunne jeugdige hoofden hing. Mannen van jaren kwijnden, bij de martelende overtuiging van de folteringen, die hen wachtten. Voor den fokkemast lag een naakt man te sterven; de doodelijke trekken teekenden zich reeds op zijn gelaat, het doodzweet brak bij hem uit, zijn mond was met bruis en schuim bedekt; maar in stede van lafenis, had men hem nog slagen en trappen toegediend, om zijne einde te verhaasten, en eenige ponden bedorvene rijst en wat stinkend water uit te winnen.

Met wellust zou een satan aan boord van dit vaartuig vertoefd hebben; al wat de menschelijke natuur verlaagt en verkracht, al wat wreedheid, schraapzucht en goddeloosheid kan uitdenken, was hier vereenigd. De schrijver van den kapitein had een duivelsch voorkomen. Een lange baard, grijnzende lach, slag tanden, graauwe oogen, eene krassende stem en doortrapte arglistigheid, maakten hem tot een afgrijslijk monster. Zoo zal er *Judas Iscariot* hebben uitgezien, toen hij *Jezus* kussende verried. Ik voelde mij het bloed naar de hersens stijgen, mijne neusgaten zwollen, mijne oogen rolden van woede, mijne handen

sloten zich door kramptrekkingen, en ik vlamde op een groot zwaard, dat ik zag, ten einde het scheepsvolk te slagen. Mijne kameraden zetten mij door verstandige taal ter neder; ik kon toch alleen de geheele equipagie niet vermoorden, en onze kapitein meende den roover als een' wettigen slavenhaler te moeten beschouwen. Knarsetandend moest ik mijne prooi verlaten, en had dagen noodig, om mijne vorige kalmte te herwinnen." ⁴⁶ En hij vervolgt: „Zijn het Heidenen, Mohammedanen, Joden of Chinezen die zulks doen? neen! het zijn Christenen, het zijn belijders, of zij noemen zich navolgers van dien goddelijken Heiland, die stervend voor zijne moordenaren bad. Geen wonder, dat het Christendom als een schrik, als eene mare des doods, aan de wilden in de ooren klinkt. Duivel en Christen is even afgrijselijk voor Afrikaan en Amerikaan, en is het nu in deze zoogenaamde eeuw van verlichting nog niet voldoende, dat *Amerika* reeds met ruim dertig millioenen lijken, op last der Christenen, bedekt is." ⁴⁷ Iets van de geest van de Vloekzang klinkt zelfs door in het vervolg: „Onder ons wijs gouvernement hebben de voornoemde helsche behandelingen een einde genomen, doch derzelver herinneringen zijn daarom niet uit het geheugen der zwarten gewischt, die zich niet kunnen voorstellen, dat in een zoo blank ligchaam eene zoo zwarte ziel kan huisvesten, en dat de godsdienst der blanke folteraars eenige navolging kan verdienen.

Wee dan degenen, die het geluk van zoo velen niet alleen verpest, maar ook de bron vergiftigd hebben, die zich reeds mildelijk opende, om het water des levens voor de Heidenen te doen stroomen, die er thans een' afschrik voor hebben, en de Christenen met den naam van honden bestempelen. Zoo lang geen deugdzaam gedrag en wandel onze meerderheid zullen doen uitblinken, zullen al de vereenigde pogingen der Christenheid, om de zwarten te bekeeren, dezelfde uitwerking hebben als de proef, om hunne huid te veranderen." ⁴⁸

Toch was Philippus Pieter een overtuigd christen, zij het van een liberaler stempel dan zijn vader — hij was naar het schijnt maçon: „God is liefde en verdoemt niemand, van welke gezindheid hij zij". Van een ruime visie getuigt ook de volgende passage, geschreven na een aantal jaren Indonesische ervaring: „Daar ik, naar den woesten aard der dajakkers, vermoed, dat zij op eens niet vatbaar voor ware godsdienst zijn, heb ik het als dienstig geacht, als mijn gevoel hier aan te teekenen, dat, hoe vreemd zulks ook klinken moge, het mij

⁴⁶ *Reizen*, IV, p. 342/4.

⁴⁷ *Idem*, IV, p. 345.

⁴⁸ *Idem*, IV, p. 346.

doelmatiger zoude voorkomen, die volken eene zinnelijke eere- of afgodsdienst te doen omhelzen, ten einde hen trapsgewijze tot de kennis van den waren God op te leiden; iets, dat toch bij de meeste wilde volkeren, alhoewel niet opzettelijk, het geval is geweest. Men verwerpe dit voorstel niet dadelijk, maar doorgronde het.”⁴⁹ Toch verhinderde deze opvatting, en zijn voor die tijd niet onaanzienlijke kennis van de Islam hem niet, over deze leer het volgende te schrijven: „Hoe veel bloed zal er nog moeten vergoten worden, eer het Christendom in plaats zal treden van de zinnelijke instellingen diens leugenprofeets, welke alom juist zoo veel aanhang vond, omdat hij de veelwijverij predikte, en het volgend leven als een’ staat van het hoogste aardsche genot afschilderde, hetwelk zoo bijzonder met de zucht naar genietingen strookte.”⁵⁰

Als de jonge luitenant in Batavia aankomt en aanstonds zijn ouders wil bezoeken, kan hij de koetsier zijn bedoeling niet duidelijk maken, zodat deze hem weer naar de benedenstad wil terug rijden. Hij neemt dan het kloek besluit „om de Inlandsche taal zoo spoedig mogelijk aan te leeren.” Hij laat er geen gras over groeien. Op de tweede dag na zijn aankomst schaft hij zich een Maleise spraakkunst aan en een Maleise bijbel; spoedig daarna, als hij merkt dat hij aan de spraakkunst niet veel heeft, neemt hij les bij een inlandse onderwijzer. Bovendien reed hij „in de omstreken van *Rijswijk, Tanah-Abang, Meester Cornelis* en andere schoone oorden te paard, bezocht de gehuchten en hutten der inlanders, hoorde hunne gesprekken en manieren van uitdrukkingen, keerde te huis en teekende dezelve naauwkeurig aan.”⁵¹ Enige maanden later vraagt hij ontslag uit de militaire dienst en gaat zich als „élève” toeleggen op de studie der oosterse talen, na een soort examen, bestaande uit een proefvertaling uit Milton’s *Verloren Paradijs*. Hij zag al spoedig in „hoe onervaren velen in die taal waren, en hoe vele misverstanden daardoor tusschen hen en de inlanders ontstonden, en hoe men door onkunde, de regten en belangen van gouvernement en volk in de waagschaal kon stellen.”⁵² Na korte tijd al verlangde hij „naar niets zoo ernstig, dan naar de gelegenheid om te reizen, ten einde door omgang met den Inlander zijne gewoonten, godsdienstige begrippen, leven en denkwijze te leeren en mij te be-

⁴⁹ *Reizen*, IV, p. 32.

⁵⁰ *Idem*, III, p. 124.

⁵¹ *Idem*, II, p. 311.

⁵² *Idem*, II, p. 310.

kwamen, om voor het gouvernement met vrucht in zendingen onder den Inlander, of in onderhandelingen met vorsten gebruikt te worden.”⁵³

De kans om land en volk werkelijk te leren kennen doet zich al spoedig voor, op een reis door Java met een arts, belast met het toezicht op de vaccinatie, de bekende natuuronderzoeker Blume.

De reis mondt uit in een evenwichtig oordeel over de Indonesische bestuursambtenaren in het Buitenzorgse, zij het dat de beschermende toon van „de oudere broeder”, de traditionele houding van de Europese tegenover de Indonesische bestuursambtenaar, Philippus Pieter niet geheel vreemd is. „In hun voordeel dient hier nog gezegd te worden, dat hun karakter zacht en goedaardig is, en dat zij getrouw aan hunne verplichtingen zijn, als zij op eene zachte wijze worden geleid. Hoe armoedig de staat van de demangs is, daar zij bijna zoo veel inkomsten niet hebben, om ordelijk en volgens hunnen rang te leven, zijn zij evenwel, en vooral de reeds genoemde brave en active demang *Soera di Wangsa*, steeds bereid voor 's lands dienst, en bij de minste expeditie of ander voorval, gewillig en gediensstig ter handhaving der politie. En gelijk de eerbied voor zijne inlandsche hoofden, en verkleefdheid aan aloude gebruiken, den gemeenen man ongevoelig doen gehoorzamen, verhinderen diezelfde bewegende oorzaken, en diezelfde opvolging van de oude gewoonten, de hoofden, om door barschheid of hardheid hunne ondergeschikten te doen gehoorzamen. Dus ziet men zelden den inlander door zijne eigene hoofden met drift en ruwheid behandelen, ofschoon wel met dien hoogmoed, welke den laatsten niet vreemd is.”⁵⁴

Weinig is P. P. Roorda te spreken over de toestanden op de particuliere landerijen, in tegenstelling tot zijn vader. „Ook behooren de meeste djoeragans of hoofdmandoors der partikuliere landen tot de gewone volksklasse, en worden door de landeigenaren uit die ingezetenen verkozen, welke eenig vlug verstand, een voordeelig of ontzag inboezemend voorkomen hebben, of wel de kunst verstaan, om zich voor te doen en in te dringen, of eene baatzuchtige gediensstigheid betoonen. Deze hoofden der partikuliere landen worden over het algemeen gering bezoldigd, en moeten dus hun bestaan vinden, in hetgeen zij van hunne ondergeschikten afpersen, of wel in het opkopen van gestolen goederen, mitsgaders het verschuilen van kwaad volk, waarvoor zij zich laten betalen. Weinige dezer hoofden van landerijen

⁵³ *Reizen*, II, p. 318.

⁵⁴ *Idem*, II, p. 339/40.

kunnen lezen of schrijven. Domheid, hoogmoed, traagheid en hebzucht is deze klasse bijzonder eigen.”⁵⁵ Ook op de willekeur van de door landeigenaars geëiste heffingen wordt door Philippus Roorda scherpe critiek uitgeoefend: „De hardheid van deze onbepaalde en geheel van den wil van partikuliere afhangende lasten, welke de ingezetenen reeds zijn en nog kunnen worden opgelegd, de misbruiken, welke daaruit kunnen en moeten ontstaan, en de diepe ellende, welke daarvan de gevolgen is voor de bevolking dezer inlandsche distrikten, kan men zich ligt voorstellen. Het stelsel, dat de landopgezeten en eenen dag in de week voor den landheer moeten werken, bestaat nog op de landerijen.”⁵⁶ Toch vindt hij de heffing van één vijfde der opbrengst van het land redelijk, „daar zij nu vier vijfden voor hunnen arbeid hebben, en zulks van eens anders land, dunkt mij, dat zij geene gegronde redenen van onvergenoegdheid kunnen hebben.”⁵⁷

Het algemeen volkskarakter in deze streek van Buitenzorg wordt door Roorda als volgt beschreven: „De inlander in deze distrikten is geduldig, gehecht aan zijne geboorteplaats, vrij gezeggelijk, somtijds medelijdend, volgaarne de pligten der herbergzaamheid oefenende, vrolijk, doch niet luidruchtig, gewillig onder den invloed van een door hem erkend gezag, goedaardig (wanneer zijne hartstogten niet in beweging gebracht worden). Dit zijn de schoone trekken van het volkskarakter. In het algemeen daarentegen is hij ligtgeloovig en bijgeloovig, minijverig, wraakzuchtig, niet ligt eene belediging vergetende, bloohartig en evenwel niet bevreesd voor den dood, valsch en wreed. Snel is bij hem de overgang van eerlijkheid en volstrekte begeerteloosheid tot eene hevige neiging, welke hem alsdan ligt doet overgaan tot daden van geweld, of wel tot list, wanneer de vrees of zwakheid hem tot het eerste verhinderen.”⁵⁸ Ook als Roorda straks in Midden-Java arriveert, getuigen zijn beschrijvingen van een genuanceerde visie: „Zoo wel op de wegen als markten heerscht immer rust; zelden ziet men geschillen onder Javanen ontstaan, waardoor zij handgemeen worden, en men mag veilig stellen, dat de gemeene Javaan zich veel betamelijker weet te gedragen, dan de laagste klasse des volks in de steden der verschillende rijken van *Europa*. Het is wel te vooronderstellen, dat de Javaan, de wraak vreezende van zijnen tegenpartijder, liever iets geduldig verdraagt, dan zich telkens beledigd te toonen;

⁵⁵ *Reizen*, II, p. 340.

⁵⁶ *Idem*, II, p. 355.

⁵⁷ *Idem*, III, p. 20.

⁵⁸ *Idem*, II, p. 350.

doch dan handelt hij verstandig, en kan men zijne handelwijs even wijsgeerig als lafhartig noemen.”⁵⁹ De passage over het beschaafde optreden van de Javaanse volksklasse krijgt extra relief door een voorval, dat P. P. Roorda van zijn terugreis vertelt. Zijn reisgenoot Reumpol maakte de terugreis met zijn gezin, en voor de verzorging van de kinderen had hij een, kennelijk Indonesische, slavin mee aan boord genomen. Deze werd in Rotterdam „door eene menigte volks uit de lagere klasse gevolgd, die de slavin achterna liep en haar uitjouwde, waardoor zij zoo kwaadaardig werd, dat zij op het volk instoof, dat telkens op hare nadering terugdeinsde. Zij riep in gramschap uit: „De Hollanders zijn zeer gek.””⁶⁰

Ook het stereotype van „de luie inlander”, dat zijn vader zo vlot hanteerde, vindt in de beschouwingen van de goede opmerker Philippus weinig steun: „Zonder tot de ijverigsten te behooren, bewerkt de Javaan zijne velden, en neemt nimmer zijne toevlugt tot den bedelstaf, ten zij blindheid of eenig ander gebrek hem daartoe noodzake. Eigenlijke armoede, of nijpende ellende vindt men niet op *Java*, en ofschoon zich de bergbewoner ook met weinig behelpe, lijdt hij geen gebrek. Het is waar, dat de bijzondere vruchtbaarheid hem daarvoor behoedt; doch hoe menig lediglooper treft men niet in *Europa* aan, die, bij arbeidzaamheid en eenen goeden wil, geen ballast der maatschappij zou zijn, en voor zich en de zijnen het dagelijksch brood zoude verdienen, maar liever verkiest, op eene luije en gemakkelijke wijze, zijn onderhoud in de kwalijk geplaatste menschlievendheid van anderen te vinden, die hem in den grond bederven.

Bij aanmoediging is de Javaan zeer volhardend in moeilijken arbeid; hij maakt de schoonste wegen en waterwerken in ongebaande oorden; hij trekt ten strijde, en kan bijna alles ontberen; als lastdrager is hij onvermoeid; als ruiter kent hij geene vermoeienis en als voorlooper voor de postpaarden is hij onbetaalbaar.”⁶¹

„Men kan nergens veiliger reizen dan onder de Javanen in de binnenlanden; nimmer wordt men aangerand, nimmer bestolen, (tijden van oorlog maken hierop eene uitzondering.) Menig Europeesch ambtenaar grendelt des nachts niet eens zijne deuren, en is dikwerf omtrent gelden en goederen van waarde zeer onbezorgd, daar de ondervinding hem geleerd heeft, dat alles in zijne woning heilig is.”⁶² Ook Jung-

⁵⁹ *Reizen*, III, p. 77.

⁶⁰ *Idem*, IV, p. 355.

⁶¹ *Idem*, III, p. 113/4.

⁶² *Idem*, III, p. 117.

huhn en Sicco Roorda zouden later dezelfde ervaring opdoen.

De beschrijvingen door de jonge P. P. Roorda van bestuursinrichting, landbouw, en andere middelen van bestaan treffen ons door een scherpe opmerkingsgave, zakelijkheid en grondigheid. Ook voor talen, cultuur en historische oudheden toont de jonge geleerde grote belangstelling. Geen wonder, dat hij later, na zijn terugkeer in Nederland, als doctor honoris causa door de Leidse Universiteit zou worden geëerd.

Toch heeft Philippus Pieter zich in de wetenschappelijke wereld niet op dit niveau van algemene erkenning en waardering weten te handhaven. Hij toonde op latere leeftijd verschillende tekortkomingen van de autodidact, die kunnen worden samengevat in de spreuk: *qui trop embrasse mal étreint*. Aardrijkskunde, volkenkunde, geschiedenis, staatkunde, Islam, Maleis, Javaans, Soendaas, Kawi, Arabisch, Perzisch, Hindostaans — het was zelfs in die jaren van geringe specialisatie wat te veel van het goede voor de militair, die ook nog dichter wilde zijn. En zoals zo vaak, wreekte de officiële, en minder officiële, wetenschap zich op de iets te zelfverzekerde veelweter: de Javaanse spraakkunst was volgens D. L. Mounier „zeer slecht”;⁶³ Hageman beoordeelt Philippus' historisch werk als „zeer oppervlakkig”;⁶⁴ Cohen Stuart, die intussen ook weer Hageman beschuldigt van „verwarde bespiegelingen”, doet Philippus' werk af met de term „humbug”;⁶⁵ en Junghuhn oefent de venijnigste critiek met de volgende uit Goethe's „Hexenküche” kennelijk uit het hoofd geciteerde spreuk: „Die hohe Kraft, der Wissenschaft, der ganzen Welt verborgen, und wer nicht denkt, dem wird Sie geschenkt, der kriegt sie ohne Sorgen”.⁶⁶

In hoeverre deze critiek, wat zijn linguistische kwaliteiten betreft, geheel verdiend was, kan ik niet beoordelen. In het Tijdschrift voor Ned. Indië⁶⁷ vindt men een vriendelijker oordeel: „Er is eene zekere, wij zouden 't bijna noemen, „kasta” in dit land, die alleen goed keurt wat van hare zijde komt, en die trouw aan het bekende „nul n'aura de l'esprit que nous et nos amis”, ook wat de Maleise letterkunde

⁶³ *Tijdschrift van Ned. Indië*, V² (1843), p. 391; overigens wreekte P. P. zich door een door Mounier uitgegeven vertaling te betichten van „grove onnaauwkeurigheden”, *T. v. N. I.*, VI³ (1844), p. 97 e.v.

⁶⁴ J. Hageman Jzn., *Handleiding tot de kennis der geschiedenis, aardrijkskunde, fabelleer en tijdrekenkunde van Java*, dl. II, 1852, p. 4.

⁶⁵ Zie A. B. Cohen Stuart, *Tijdschrift v. Ind. Taal-, Land- en Volkenkunde*, dl. 19 (1879), p. 156.

⁶⁶ F. Junghuhn, *Java. Deszelfs gedaante, bekleeding en inwendige structuur*, Amsterdam, 1853, II, p. 347/8.

⁶⁷ *Idl.* 18¹ (1856), p. 216.

betreft, alles verwerpt wat niet het werk is van een harer coryphëen. 't Is te begrijpen, dat ook de heer Roorda van Eysinga bij haar in minachting staat en 't geen van zijne hand verschijnt als geheel onbruikbaar wordt verworpen. Wij hopen ons aan zulk eene eenzijdigheid en onbillijkheid nimmer schuldig te maken, en wij willen gaarne erkennen, dat de beoefenaren der Maleische letterkunde veel aan hem zijn verplicht".

Waarschijnlijk is deze beoordeling die het in 1856 verschenen Nederlandsch-Maleisch Woordenboek „verre weg het beste" noemt, „dat wij tot heden bezitten", van de hand van Van Hoëvell. In dat geval kan aan dit oordeel niet de autoriteit worden toegekend, die als tegenwicht zou kunnen dienen tegenover de afwijzing door een man als Cohen Stuart. Toch maakt de later, o.a. door Van der Tuuk, uitgeoefende critiek op de school van Prof. Taco Roorda ons nieuwsgierig, hoe de huidige wetenschap P. P.'s taalkundig werk, vooral wat betreft de Maleise taal, beoordeelt. Het hieronder volgend oordeel van latere Orientalisten geeft weinig hoop. Gonda noemt hem „een wonderlijke, gewichtig-doende, hoogdravende man", die ondanks „z'n ijver en z'n onuitbluschaar enthousiasme" vaak slechts half werk leverde, en wiens kijk op de inheemse literatuur in meer dan een opzicht averechts was.⁶⁸ En De Haan noemt zijn autoriteit „vrij suspect".⁶⁹

Met name op het gebied van de Javanistiek schijnt het werk van P. P. zeer zwak. Professor P. J. Veth zegt dit, zij het in milde termen, zeer duidelijk: „Niettegenstaande hij veel, en jaren lang, voor de samenstelling dezer werken had verzameld, de hulp en medewerking van kundige Javanen had genoten, en met eene ijzeren vlijt onmiskenbare kundigheden in de Javaansche taal paarde, bezitten echter zijne Spraakkunst, en zelfs zijn woordenboek (dat evenwel nog altijd het eenige is), reeds nu geringe waarde, en zullen waarschijnlijk spoedig vergeten zijn. Zelf door de praktijk gevormd, heeft de Heer Roorda van Eysinga ook slechts het oog op de praktijk, en kent de strenge eischen der wetenschap niet".⁷⁰

Het zou ook Veth zijn, die Philippus Pieter's geleerde dochter Mevrouw I. C. W. van den Bergh van Eysinga-Roorda van Eysinga, — de vierde telg van het geslacht Roorda van Eysinga, die verdiensten

⁶⁸ Prof. J. Gonda in *Verhandelingen van het Provinciaal Utrechts Genootschap*, 1935, p. 106/7.

⁶⁹ F. de Haan, *Priangan*, dl. III, p. 38.

⁷⁰ P. J. Veth, in *de Gids*, Jrg. 8, dl. I, 1844, p. 561/2.

heeft voor onze kennis van 19de eeuws Indonesië — zou helpen een indrukwekkend driedelig *Aardrijkskundig en statistisch woordenboek van Nederlandsch-Indië* ⁷¹ uit te geven, overigens door hem voorzien van een voorwoord waaraan men met enige boosaardigheid de niet erg galante strekking zou kunnen toeschrijven de lezer duidelijk te maken, dat, als er fouten in staan, deze niet voor rekening van Veth komen.

Hoezeer Veth's werk ook in wetenschappelijk opzicht boven dat van Philippus moge uitsteken, hij is nooit in Indonesië geweest, terwijl P. P.'s beschouwingen het duidelijk merkteken van authenticiteit dragen. Ook Veth's *Java* is gecritiseerd: „Een volk moet men niet alleen *kennen*, maar ook *begrijpen*. Daarvoor is noodig algemeene ontwikkeling, hart, denkkraft, en zoo men, gelijk de heer Veth, niet onder dat volk geleefd heeft, de ziener gave van een Shakspeare, Augustin Thierry, Walter Scott, Multatuli”. Deze critiek is afkomstig van . . . Sicco Roorda van Eysinga !

P. P. Roorda kende de Indonesische samenleving wel. Ook nu nog leest men vele beschrijvingen van de jonge Philippus met genoegen en met bewondering voor zijn veelzijdige kennis van land en volk. Wij mogen wel zeggen, dat hij de eerste Nederlander is geweest, die de kennis van de Indonesische samenleving, met behulp van de daarvoor onontbeerlijke kennis der Indonesische talen, heeft trachten te systematiseren, iets dat te voren slechts door Raffles was beproefd; en in zijn betoogtrant treft een allure, die wel verre van te getuigen van pygmeeënformaat, hier en daar zelfs aan een Snouck Hurgronje — maar uiteraard zonder diens strenge wetenschappelijkheid — doet denken.

Bijzonder treffend voor die jaren is het inzicht van P. P. Roorda hoe men achter de geheimen der Indonesische maatschappij kan geraken: „ik werd dezen keer weder in mijn gevoelens versterkt, dat indien men zich met den inlander verstaat, men veel van hem ontdekken en zijn vertrouwen winnen kan, hetwelk zich niet vestigt, als men die hoogte behoudt, op welke hij ons bij de eerste ontmoeting zelve plaatst.” ⁷² Een wijsheid, die sociologen en ethnologen pas in de laatste, post-koloniale, periode bezig zijn in zijn volle betekenis op-

⁷¹ Amsterdam, 1861—9. Ook de zoon van Philippus Pieter, W. A. P. Roorda van Eysinga, heeft op het gebied van het Maleis zekere verdiensten: zo heeft hij met zijn vader het eerste in Nederland verschenen tijdschrift in de Maleise taal, *Bintang Oetara*, geredigeerd, en ook na zijn vader's dood heeft hij de uitgave voortgezet.

⁷² *Reizen*, III, p. 23.

nieuw te ontdekken, nadat zovele bekwame onderzoekers in het verleden in het dieper doordringen tot de sociale werkelijkheid belemmerd werden door de koloniale gezagsverhoudingen.

4. *Philippus Pieter en Sicco — Van lofzang tot vloekzang.*

Het aanzien van Philippus Pieter Roorda van Eysinga in regeringskringen stijgt tijdens het bewind van Van der Capellen, door Van Hoëvell betiteld als „de gouden eeuw voor de letterkundige wereld in Indië.”⁷³ Hij wordt hoofd van de Afdeeling van Inlandsche Zaken, — ook in dit opzicht dus een voorganger van Snouck Hurgronje. In de tijd van de Java-oorlog begint men in te zien, hoe noodzakelijk het is, dat de ambtenaren zich een betere kennis der Inlandse talen eigen maken, en op verzoek van de Gouverneur-Generaal van der Capellen richt P. P. Roorda een „collegie op in de Oostersche talen van onzen Archipel”. Onder zijn leerlingen telde hij leden van het hooggerechtshof en andere hoge colleges, en zelfs de gouverneur-generaal verwaardigde zich, ter aanmoediging van de andere ambtenaren, zijn lessen herhaaldelijk incognito bij te wonen. Als Van der Capellen vervangen is door Du Bus, verslapt de belangstelling der ambtenaren al spoedig.

Maar Philippus blijft voor zijn ideaal strijden. In zijn na zijn terugkeer in Nederland in 1830-1832 gepubliceerd reisverslag houdt hij een pleidooi voor de vestiging van een opleidingsinstituut voor Oost-Indische ambtenaren in Nederland. „Wij zijn der menschheid verschuldigd, om de onder onze wetten staande Indische bevolking er de voorregten van te doen kennen, hare ware belangen te behartigen en haar eenmaal te doen beseffen, hoe gezegend zij onder handhaving van deugd en verbreiding van verlichting en wijsheid geworden is. Het zal alzoo dienstig zijn, willen wij met vrucht over Indië regeren, om er ambtenaren aan te verzekeren, die door hun karakter en begaafdheden de achting en liefde zullen gebieden, en door hun voorbeeld en leiding de Inlandsche hoofden tot nuttige bestuurders zullen opleiden, die de belangen der bevolking behartigende, onschatbare voordeelen voor het gouvernement zullen doen ontstaan. Om hiertoe op eenen zekeren voet te geraken, zou het van groot belang kunnen zijn, dat aan eene van 's rijks akademiën eene afdeeling werd toegevoegd, bestemd tot opleiding van ambtenaren voor de dienst in Oost-Indië.

⁷³ W. R. van Hoëvell, *Geschiedkundig Overzicht van de beoefening van Kunsten en Wetenschappen in Nederlands Indië*, Batavia, 1839.

Er zouden geene personen mogen worden toegelaten, dan van een onberispelijk gedrag, tevens blijken gevende van goeden aanleg en vatbaarheid voor ontwikkeling.

De vorming dezer personen zou moeten zijn, om hen het gewigt van hunne volgende loopbaan te doen waarden, en hen met de zuiverste belangstelling voor het geluk der kolonie te bezielen. Zij zouden onderwijs moeten genieten in de landmeetkunde, de geschiedkunde van het oosten, het financiewezen en in de inlandsche talen.”⁷⁴

De schrijver zou zelf de eerste zijn, die een leerstoel in de Taal-, Land- en Volkenkunde voor Oost-Indië in Nederland bezette — hij werd met de persoonlijke titel van hoogleraar benoemd aan de Militaire Akademie in Breda. Pas in 1843 zou de opleiding van Indische bestuursambtenaren te Delft worden gevestigd; hijzelf vertrok in dat jaar weer naar Indië.

Philippus geloofde ook in de mogelijkheid om, in overeenstemming met de ideeën der verlichting, de Javanen verder te ontwikkelen. Bij zijn voorwoord tot het derde deel der *Reizen* voegt hij een illustratie, waar hij het volgende over schrijft: „Het plaatje, dat dit deel versiert, is gevolgd naar eene teekening van den Javaanschen prins *Raden Saleh*, die zich thans in ons vaderland, reeds met dat gelukkig gevolg, op de schilderkunst heeft toegelegd, dat men met grond mag hopen, dat hij een meester in dezelve zal worden, en ten duidelijkste bewijst, hetgeen ik immer beweerd heb, dat de Javaan, bij eene goede leiding, voor eene zeer hooge ontwikkeling vatbaar is.”⁷⁵ Het is reeds, alsof men Snouck Hurgronje hoort spreken. Wel moet dit ontwikkelingswerk met veel overleg worden aangepakt: Roorda meent, „dat, indien men den inlander wil beschaven, er gedacht moet worden, om alles wat daartoe in betrekking staat, tegelijk aanwezig te doen zijn, anders bereikt men het doel slechts ten halve, en maakt hem welligt ongelukkig.

Kan men Indië voortdurend regtschapene ambtenaren in alle klassen verzekeren, dan zal ik niet aarzelen, om de verlichting op *Java* als heilzaam te beschouwen.”⁷⁶ Maar niet altijd is hij consequent: als hij in Bantam is geplaatst als secretaris der Residentie, schrijft hij over dit vraagstuk de volgende, ietwat profetische, maar bepaald niet „progressieve” woorden: „Indien men op eene eenvoudige wijze trachtte den inlander te beschaven, zonder hem het vergif der weelde te doen kennen, zou zulks nuttig kunnen zijn; maar, om hem aan

⁷⁴ *Reizen*, IV, p. 308.

⁷⁵ *Idem*, III, p. vii (voorwoord).

⁷⁶ *Idem*, III, p. 38.

meer behoefte te verslaven, ten einde daardoor de voortbrengselen onzer fabrieken beter te slijten, is even ongerijmd als onstaatkundig, daar de inlander, indien hij eenmaal ons in gewoonten en behoeften gelijk wordt, van zijne eenvoudigheid afgeweken, beseffen zal ons niet te behoeven, om hem te regeren.”⁷⁷ Het was ook in Bantam, dat Philippus ging beseffen welke moeilijkheden een poging tot kerstening der Javanen zou ontmoeten: „Ik ben langen tijd van gevoelen geweest, dat men op eene bedaarde en als het ware onmerkbare wijze slagen zou, den Javaan tot het Christendom te bewegen, maar ik heb mij bedrogen, dewijl de leer van Mohammed te zeer met zijne zinnelijkheid, lusten en bijgeloovigheid strookt, om hem er van te doen afstappen, zoodat het mij voorkomt, dat er nog groote gebeurtenissen zullen plaats hebben, eer de Javanen Christenen worden, en bijaldien men onvoorzigtig genoeg mogt zijn, zich door bespiegelingen te laten misleiden, die wel liefde maar geene menschenkennis tot grondslag hadden, dan zouden de gevolgen van eenen maatregel tot algemeene bekeering op Java, onberekenbaar, en zekerlijk heilloos worden.”⁷⁸

In latere jaren zou Philippus Pieter tot een merkwaardig evenwichtig oordeel over de mogelijkheid tot Christianisering komen. In zijn vijfdelig *Handboek der Land- en Volkenkunde, geschied-, taal-, aardrijks- en staatkunde van Nederlandsch Indië* zou hij in 1841 schrijven: „In de binnenlanden, alwaar zelden *Arabieren* worden aangetroffen en de Priesters niet zoo ervaren zijn als die, welke aan de kusten wonen, wordt het Islamismus niet grondig gekend en flauw behartigd. Hieruit moet echter niet besloten worden, dat de *Javaan* aldaar onverschillig blijft, wanneer de Priesters zeggen, dat het geloof bedreigd wordt of in gevaar is. „De *Javanen*” zegt men, „zijn slechte *Mahomedanen* en dus zal de invoering van het Christendom bij hen weinig tegenstand ontmoeten,” doch men vergist zich in de gevolgtrekking.”⁷⁹ „Maar zegt men, „moeten de *Javanen* dan immer *Islamieten* blijven? moeten al de volken niet onderwezen worden”? het antwoord hierop is: dat voorzigtigheid en wijsheid vorderen, geene pogingen aan te wenden om de *Javanen* Christenen te maken, voordat men op menschkundige gronden kan vaststellen, dat die pogingen niet tot hun verderf maar hun geluk zullen strekken. Zoowel de hevige voor- als

⁷⁷ *Reizen*, IV, p. 171/2.

⁷⁸ *Idem*, IV, p. 172.

⁷⁹ *Handboek der Land- en Volkenkunde etc.*, Amsterdam, 1841, (Boek III, 1. deel), p. 435.

tegenstanders der bekeering bederven de zaak en zouden de oorzaak kunnen zijn, dat het Christendom op *Java* zou ophouden te bestaan. Alleen eene kalme, onpartijdige beschouwing kan misschien tot eene uitkomst aanleiding geven, die, alhoewel nog in het verschiet, eenmaal aan het oogmerk van verstandige Christenen zal beantwoorden.

Vooreerst moet men weten, wat men eigenlijk wil; wordt er beoogd de *Javanen*, even als de Moluksche volkeren, enkel naamchristenen te maken, of wel om hen tot ware Christenen, tot betere menschen te vormen? Gewis zal het laatste beoogd worden; doch hoe zal zulks geschieden? De ondervinding heeft, helaas! bewezen, dat de *Javanen* van de Christenen verwijderd levende, stille, eenvoudige, gehoorzame menschen gebleven, doch in en nabij de hoofdsteden, verbasterd en bedorven zijn; zoodat het al te waar is, dat bij ieder uur, dat men zich van de hoofdsteden, dat is, van de Christenen verwijderd, de *Javanen* een' trap hooger in braafheid staan. Het is waarheid, dat de *Javanen* en andere Inlanders, die in de nabijheid der Christenen leven, derzelver menigvuldige ondeugden en geenszins hunne deugden hebben overgenomen. Het is bekend, dat de fatsoenlijke Mahomedanen niet dansen, geene bedwelmende dranken gebruiken, niet woekeren met hun geld en zeer ingetogen leven; doch kan dit van de Christenen gezegd worden? Zijn zij vijanden van dat alles of toonen zij dikwerf hetzelfde hartstogtelijk te beminnen? „Maar,” zegt men, „het Christendom kan toch den mensch niet slechter, maar moet hem beter maken;” dat is eene ontegenzeggelijke waarheid, mits de belijders de lessen van hetzelfde betrachten: geschiedt dit niet, dan zal men den *Javaan* niet kunnen overtuigen, dat het betere vruchten draagt dan het Islamismus. Men denke echter niet, dat in het algemeen de Christenen in *Indië* bij die van *Europa* ten achteren staan, geenszins; maar de geest der eeuw heeft eene vrijheid doen ontstaan in denken, spreken en handelen, die de *Javaan* afkeurt. Wat zeggen de *Javanen*, die in *Europa* gereisd hebben? Zij zeggen, dat de Europese Maatschappij eene bedorvene Maatschappij is, omdat de eerbied voor de godsdienst, het ontzag voor de gebieders, wetten en ouders er te zeer gedaald en ongodsdienstigheid, verdeeldheid en uitspattingen er ten top gestegen zijn. Ik heb *Javanen* gesproken, die het innerlijke der Europeesche Maatschappij hebben leeren kennen en verklaarden, dat zij zich nimmer een denkbeeld hadden kunnen maken van de bedorvenheid, die er onder zoo vele Christenen wordt aangetroffen, en dat zij niet konden begrijpen, hoe de belijders van eene leer, die door dezelve als de volmaaktste genoemd wordt, zoo diep

S. E. W. ROORDA VAN EYSINGA.

kunnen dalen. Niet, dat zij alleen op het gemeen het oog hadden, maar ook op andere standen der *Europeanen*, en dat zij niet konden beseffen, dat men hen Christenen wilde maken. Het is voorzeker beschamend, dit te moeten hooren; maar het te verzwijgen, zou verkeerd zijn, door geen behoorlijk licht over deze, zoo belangrijke zaak te verspreiden." ⁸⁰

Is het niet soms weer, alsof men Snouck Hurgronje of een van zijn verlichte tijdgenoten leest? Of deze bladzijden veel aandacht hebben getrokken, meen ik te moeten betwijfelen: ik had het voorrecht het exemplaar uit de Centrale Boekerij van het Koninklijk Instituut voor de Tropen, waaruit ik citeerde, persoonlijk open te snijden.

Maar evenmin als de latere ethische politici twijfelt Philippus Roorda aan de heilzaamheid van het Nederlands gezag. Hij wordt er lyrisch over: *Nederlands Roem in Oost-Indië*, bezingt de Nederlandse heldendaden en zegeningen in acht zangen, van meer dan 200 pagina's.

„Het binnenlandsch bestuur wordt wijs en mild geregeld;

't Verbond met iedren Vorst bekrachtigd en bezegeld;

Elk' dienaar van den staat geplaatst op zijnen post,

En hij die eerloos dient onmiddlijk afgelost.

Staathuishoudkunde sterkt den landvoogd in zijn pogen;

Niets dan 't geluk van volk en land zweeft hem voor de oogen:" ⁸¹

Deze regels zijn weliswaar geen poëzie; maar zij hebben betrekking op het bewind van de door Roorda hoogbewonderde Van der Capellen, en deze bewondering, die later door Van Hoëvell gedeeld werd, mistaat hem geenszins, al klinken de volgende dichtregels een beetje te...

„Wie heeft aan d'Archipel de gouden eeuw gegeven?

Capellen! wien de faam al de eeuwen door doet leven.

Juicht, volkren! juicht in 't heil, u door zijn daân bereid.

Hem prijkt geen eerezuil, Hem kroont de dankbaarheid!" ⁸²

Voor Du Bus had hij kennelijk minder ontzag, maar het cultuurstelsel wordt door hem weer hoog geprezen: „In Indië blijve het aldaar meer en meer postvattende beginsel van zedelijkheid en godsdienst, de hechte grondsteen van het schoone staatsgebouw, dan zal het Christendom aldaar eenmaal over Heidendom en Islamismus zegevieren. De milde en edele beginselen van de Baron VAN DER CAPELLEN; de roem der wapenen, door de Barons DE KOCK en VAN GALEN en andere Helden behaald; het voortreffelijk stelsel

⁸⁰ *Handboek*, Boek III, 1 deel, p. 436/38.

⁸¹ *Nederlands roem in Oost-Indië*, p. 207/8.

⁸² *Idem*, p. 218/9.

van den Graaf VAN DEN BOSCH en de uitbreiding van het zelve, door de Gouverneurs Generaal BAUD en DE EERENS ontworpen, of in werking gebragt, mogen in *Nederlandsch Indië* beklijven, en de goede verstandhouding met Vorsten en Inlanders door middel van de kennis hunner talen, zeden, gewoonten en belangen, aldaar hechter en duurzamer worden. Dan voorzeker zal *Nederlandsch Indië* voor binnenlandsche oproeren en oorlogen bevrijd blijven en buitenlandsche vijanden wederstand kunnen bieden; terwijl de landbouw er die uitbreiding erlangen zal, welke *Nederland* uit eenen moeilijken toestand zal redden.”⁸³ Als men deze vleierijen — helaas kan ik er geen ander woord voor vinden — leest, en met name het slotzinnetje op het puntje van de tong proeft, begrijpt men toch wel dat de jongere broer, ook al zal hij de invloed van de sterke persoonlijkheid van Philippus Pieter hebben ondergaan en van zijn lessen op de Militaire Akademie veel hebben geleerd, in de tijd dat zijn visie op het koloniale vraagstuk eenmaal gevormd is weinig affiniteit meer voelt met de houding van zijn broer en leermeester. In feite is deze steeds in hart en nieren militair gebleven: hoe trots is Philippus Pieter niet, wanneer hij tijdens de Java-oorlog benoemd wordt tot kapitein-adjudant der Bataviase schutterij, en, nadat hij zich bij menigeen gehaat had gemaakt door strenge maatregelen om onwilligen te dwingen wacht te lopen, een tevredenheidsbetuiging van zijn chef C. S. W. Graaf van Hogendorp incasseert. Ook zijn ijver om bij elke gebeurtenis het Koninklijk Huis betreffende, een gelegenheidsvers te dichten en aan het Hof aan te bieden, kan bij Sicco weinig sympathie hebben gewekt. In 1853 staat P. P. op de in Indische zaken uitgesproken conservatieve kandidatenlijst voor de Tweede Kamer van de kiesvereniging „De Grondwet”, naast een figuur als J. C. Baud.

Wel heeft de jonge Sicco, als hij als militair naar Indië vertrekt, de lessen van zijn oudere broer over het karakter der Javanen in zich opgenomen, evenals de raad van Generaal Seelig, commandant van de Akademie: „Tracht vóóral Indië en de inboorlingen te begrijpen, want bijna allen die er geweest zijn en die ik ondervraag, weten mij slechts te antwoorden: de Oost is net een land als Holland, maar de meiden bennen zwart.”⁸⁴

Spoedig na aankomst in Indië geraakt hij met zijn temperamentvol optreden en zijn neiging voor anderen de kastanjes uit het vuur te

⁸³ *Handboek der Land- en Volkenkunde etc.*, Boek I, Voorrede, p. 3.

⁸⁴ P. van 't Veer, *l.c.*, p. 151.

halen, in tal van conflicten. Een ding hebben zij hem in Breda nooit kunnen bijbrengen: een blad voor de mond te nemen. Al ras verschijnen van zijn hand courantenartikelen, vol critiek op de bestaande toestanden. In 1855 vraagt hij ontslag uit de militaire dienst. In 1860 wordt hij, ondanks zijn antecedenten, in gouvernementdienst herplaatst, op voorspraak van Stieltjes, die de aanvankelijke bedenkingen van Gouverneur-Generaal Pahud weet te overwinnen.

In hoeverre had Sicco tijdens zijn militaire loopbaan contact met zijn oudere broer? Alweer, wij weten het niet. Al in 1848 is Philippus Pieter, na voltooiing van een Maleis-Nederlands woordenboek, met pensioen in Nederland teruggekeerd; in 1856 is hij overleden. Maar in datzelfde jaar 1856 doet zich, in een uithoek van Java, een incident voor, dat na 1860 bekend zal worden als de Lebak-zaak. Sicco verblindt de *Max Havelaar*. Hier is nu een man naar zijn hart, die dezelfde idealen koestert, welke hij zelf, zij het minder bewust, steeds met zich heeft omgedragen. En die voor deze idealen het offer van zijn loopbaan heeft gebracht. De litteraire kwaliteiten strekken tot inspiratie voor de ook in dit opzicht niet onbegaafde Sicco. En deze daagt het noodlot uit, door op 1 december 1860 — en niet pas in 1863 zoals Van 't Veer schrijft — in de badkamer de Vloekzang te dichten: *De laatste dag der Hollanders op Java*. Bij het hardop dichten scheen het meer te lijken op een vloek dan op een zang, want Roorda schrijft er zelf over: „Ik schijn vreeselijk gebulderd te hebben, want de bediende van mijn' huisgenoot liep naar zijn' heer met de woorden: „Ik geloof, dat de heer Roorda onaangenaamheden (*perkara*) heeft met zijn' opziener, want hij bromt zo kras in de badkamer.””⁸⁵ Van dat ogenblik af heeft Sicco Roorda geleefd naar zijn beginsel: „Zoo lang ik nog een klank kan uiten, zoo lang ik nog eene pen kan voortbewegen, zal ik spreken en schrijven voor de zwakken tegen de sterken.”

Zijn profetie is, zij het gelukkig op minder bloedige wijze, nu vrijwel in vervulling gegaan — maar zoals met zoveel profetieën uit de tijd van Karl Marx het geval is, bijna honderd jaar later! Velen meenden, met Marx, dat de Indian Mutiny en de Tai-ping opstand het einde inluiden van Westerse machtsoefening en koloniale heerschappij. Maar eerst zou nog een lange bloeiperiode volgen van Westers imperialisme.

⁸⁵ S. E. W. Roorda van Eysinga, *Mijne verbanning en mijn vloekzang. Eene andere waarheid dan de officieele*. Amsterdam, 1866, p. 21.